

נתקבלו במערכת

אבן שלמה. פירוש על התורה. רבי שלמה קרליבך. ויקרא-במדבר. ירושלים, דברי שיר, תשפ"ב. 347 עמ' (info@dshir.co.il)

אל ספרי 'אבן שלמה' על בראשית ושמות שיצאו לאור בשנים האחרונות הצטרף עתה הכרך על ויקרא-במדבר. ר' שלוימ'לה ז"ל היה איש של 'תורה שבעל פה' ולא השאיר אחריו דברים כתובים, אבל נותרו אלפי קטעי אודיו ווידאו שבהם הוא שר ומשוחח ואומר דברי תורה ומספר סיפורים, ואת המיטב שבדברים ערך תלמידו ר' שלמה כ"ץ לפי סדר פרשות השבוע. העורך מדגיש שהתורות שבספר גם הן סוג של ניגונים, ניגונים קדושים, שמדברים אל הלב אפילו יותר מאשר לראש, ואמורים לחנך את הקורא והלומד לחיות חיים יהודיים שלמים, מלאים אהבת ה' ואהבת ישראל. למשל באחת הפסקאות על פרשת קדושים הוא כותב שדרך העולם היא שמכבדים את מי שצריכים ממנו דבר שרק הוא יכול לתת - ולכן יש לכבד את ההורים ואת בני המשפחה הקרובה יותר מכל אחד אחר, כי 'ישנם דברים שרק בני משפחה יכולים להעניק זה לזה, פשוט כך'... ועל ספירת העומר הוא כותב שנוהגים לומר אחריה 'הרחמן הוא יחזיר לנו את עבודת בית המקדש למקומה', מה שלא אומרים אחרי קיום מצוות אחרות, 'מפני שכשאתה יודע את סוד הזמן והמקום המשמעות היא שאתה מוכן לבית המקדש... בין פסח לשבועות אנחנו לומדים את הערך העצום והחשיבות של כל יום ושל כל רגע בכך שאנו מחשבים וסופרים את הימים, לכן אני מבקש מהקב"ה בסוף הספירה להחזיר אותי לבית המקדש'... דברים נוגעים ללב המתקבלים על הלב.

אבני דרך. שאלות ותשובות שהזמן גרמן בארבעת חלקי שולחן ערוך. **חלק יז**. אלחנן נפתלי פרינץ. ירושלים, תשפ"ב. 581 עמ' (02-9998679)

חריצותו של הרב פרינץ שוברת שיאים. כרך נוסף זה של 'אבני דרך' כולל למעלה ממאתיים תשובות, רבות מהן עוסקות בסיבוכים ובשאלות שנבעו בשנתיים האחרונות ממגיפת הקורונה וממה שאירע סביבה, ותשובות הרב המחבר שליט"א מאוזנות ומשכנעות. בסי' לא מסתפק המחבר מה הדין לגבי זימון בחדר אוכל של ישיבה כאשר בגלל המגפה הסועדים יושבים רחוקים זה מזה וגם לכל אחד מנה נפרדת, ומציג את הספיקות שבעניין ואת דעתם של הפוסקים לדורותיהם עד פוסקי דורנו שליט"א, ומכריע שלא יזמנו, אך מביא גם את דעתם של הפוסקים המצדדים שיש מקום לזמן. הסימן האחרון בספר, סי' רי, כולל עשרות תגובות והערות והשלמות לדברים שהובאו בכרכים הקודמים של סדרת 'אבני דרך', מאת המחבר עצמו ומפיהם ומפי כתבם של כמה תלמידי חכמים שעברו על הספר והעירו את הערותיהם, לעיתים מחזקים את דברי המחבר ולעיתים חלוקים עליו כדרכה של תורה, והדברים מאירים ושמחים. רק דוגמא קטנה: באחד הכרכים הקודמים כתב המחבר שראוי לכוון בברכת 'שהחינו' בקידוש של ליל ראש השנה של שנת השמיטה גם על שנת השמיטה הנכנסת ומצוותיה, והנה כאן הוא מוסיף עוד כעשר מקורות מאת גדולי דורנו שמצטרפים

להערה זו ודנים בו, והידע המקיף והדיוק מרשימים ביותר. רבי אלחנן שליט"א, לך בכוחך זה והמשך להפיץ תורה בכתב ובעל פה כדי ה' הטובה עליך.

אוצר הגאונים. ליקוט מספרי הגאונים. **מסכת חולין חלק ראשון.** בעריכת הרב אליהו רחמים זייני. חיפה, אור וישועה, תשפ"א. 632 עמ'. (prs@orvishua.org.il)

אחרי סדרת כרכי אוצר הגאונים שהוציא לאור בזמנו רבי בנימין מנשה לוי תלמידו של מרן הראי"ה, יצאו לאור כרכים בודדים נוספים על מסכתות שונות, בהפרשים של שנים רבות בין כרך לכרך. עתה מצטרף למגשי תורת הגאונים ללמדני דורנו גם הרב זייני ראש ישיבת 'אור וישועה' בחיפה ולשעבר מרצה למתמטיקה וגם רב הטכניון, שבשקדנות רבה ליקט מכתבי הגאונים והראשונים ומקטעי גניזה את כל מה שאמרו הגאונים על כל שורה בחצי הראשון של מסכת חולין, עד דף סז. פירושי וחידושי הגאונים על מסכת עבודה זרה כבר זכו לצאת לאור ע"י הרב זייני בשנת תשע"ו, והמשך המפעל הזה יכלול כרכים רבים נוספים שכבר עמל עליהם הרב זייני עשרות שנים. בהקדמתו טוען העורך שדברי הגאונים, המהווים את החוליה הטבעית המקשרת בין התלמוד הבבלי לתורת הראשונים, נעלמו ברובם מ'שולחן העבודה' של הלומדים והפוסקים דורות רבים דווקא מפני פשטותם וישרותם שלא התאימו לדרך הלימוד שהתפתחה ברחבי עולם התורה היהודי, ולדעתו החזרת התורה הגאוונית לבתי המדרש היא חלק מהתיקון הדרוש לקראת הגאולה השלמה, לא פחות. בד"קנותו מציג העורך טקסטים מקבילים של דברי גאונים ממקורות שונים כדי שאפשר יהיה לדקדק בלשוניותם, וכן מכניס לטבלאות השוואה טקסטים מקבילים של דברי גאונים שהובאו בספר אחד, כמו ספר העיטור בדפוס ובכת"י, במהדורות שונות של בה"ג ועוד. עבודה מרשימה. הערה אחת: העורך משתמש בין השאר בגופנים בצבעים שונים לצורך הדגשת חלק מהכותרות ושמות המחברים והחיבורים בטקסטים ובהערות, ולענ"ד הדבר לא מועיל ואף גורע.

אוצרות יוסף. שביעית בזמן הזה. מאת רבי יוסף ענגיל. מאנסי, מכון אוהבי תורה, תשפ"ב. 70+שצג עמ'. (ohaveitorahengel@gmail.com)

רבי יוסף ענגיל זצ"ל (תרי"ט-ט"פ) היה מגדולי התורה באירופה, רבה של קרקא, מחבר הספרים המפורסמים 'אתון דאורייתא', 'בית האוצר' ועוד רבים. בתוך הסדרה 'אוצרות יוסף' שלו מצא לו מקום של כבוד חיבור קצר בענייני שמיטה, שהוא למעשה תשובה שהשיב למחוטנו האדמו"ר רבי ישראל מפילוב, נכד האדמו"ר מקוצק, על קונטרס שכתב בשם 'תורת שביעית' אותו שלח לר"י ענגיל, שבו הוא פסל בתקיפות את היתר המכירה בשמיטה. הקונטרס הזה לא נדפס, אבל תשובתו הארוכה והמנומקת של ר"י ענגיל נדפסה בשנת תרפ"ח לאחר פטירתו. המחבר זצ"ל מוכיח, בניגוד לדעת האדמו"ר מפילוב, ששביעית בזמן הזה דרבנן, שאפשר להתחשב להלכה גם בדעתו של הרז"ה ששמיטה בזה"ז היא מידת חסידות בלבד, שאי אפשר להתעלם מכך שקיים ספק במניין שנות השמיטה, שחשיבות מצות יישוב א"י מגדירה את המצב כשעת הדחק, שהערמה בקיום מצוות מדרבנן מותרת,

שמכירת קרקעות בא"י לגוי לזמן קצוב ולתועלת המוכר וכדי למנוע איסור שמיטה אין בה איסור של 'לא תחונם', ועוד ועוד. במהדורה מפוארת זו הוסיף המהדיר, נוסף לפיסוק וקיטוע ומקורות והסברים וכתורות-משנה ופתיחת ראשי תיבות ועוד ועוד, גם ליקוט של דברי המחבר על המשנה והירושלמי מסכת שביעית וביאורים וחיידושים מספריו האחרים סביב הלכות שמיטה, וכן מבוא מקיף ותוכן מפורט ומפתח רחב, לא בא כבושם הזה. כצפוי המהדיר מציין במבוא שהיתר המכירה עבר שינויים רבים במהלך השנים וגם המציאות של היום אינה זהה למה שהיה פעם, ולכן 'כבר קיבלו על עצמם שלומי אמוני ישראל החרדים לדבר ה' להחמיר בשמירת שמיטה כפשוטה'; אין זה סותר כמובן את העובדה שמבחינה הלכתית טהורה מיישב הגאון המחבר את רוב הקשיים שקיימים בהיתר, מה שמקשה עוד יותר לקבל את דברי חלק מחכמי דורנו שליט"א שהיתר המכירה אין לו על מה לסמוך. המחבר כותב בתוך דבריו (עמ' קסג במהדורה זו) 'ושמעתי שאיזה רבנים החמירו ואסרו העבודה בשביעית, ואני אומר לא מן השם הוא זה, ועל עצמו יש להחמיר אבל לא לאחרים... לעולם תראה לעצמך לתפוס כח המחמיר, ולאחרים כח המתיר'. ישר כוחו של המהדיר הרב צבי זאב הכהן פרידמן נכד המחבר, שמוציא לאור מהדורות חדשות ומתקנות של ספרי המחבר בזה אחרי זה.

אליהו הנביא בתחנה המרכזית. סיפורים בני ימינו של גילוי אליהו. אליעזר שור. ירושלים, טהירו, תשפ"ב. 233 עמ'. (story@tehiru.com)

בשנה שעברה (גיליון 238 [תמוז תשפ"א] עמ' 231) כתבתי על הספר Meeting Elijah ובו סיפורים מקסימים באנגלית על עשרות פגישות של יהודים מכל הגוונים עם אליהו הנביא שאירעו בימינו. ביניהם היה גם סיפור משפחתי על הדוד שלנו משה אלפנט ז"ל, שכשהיה ילד ונאלץ ללכת לישון רעב בליל סופת שלגים, כי לא נשארה אף פרוסת לחם בבית, הוא פגש את אליהו הנביא! היה זה סוחר בעל-עגלה שביקש לסעוד את ארוחתו בביתם המוגן-יחסית מהסערה לפני שימשיך בדרכו, ופתאום נעלם בלי להותיר סימנים, כשהוא משאיר על השולחן כיכר לחם ושני דגים מלוחים, ארוחת ערב משביעה לכל המשפחה הרעבה... הדוד משה זכר עד יומו האחרון את פניו המאירות וחיכה לפגוש אותו שוב, ואם לא זכה לזה בעולם הזה - מסתמא שזה קרה כאשר הגיע לעולם הבא לפני זמן לא רב... כשישים סיפורים מקסימים הופיעו בספר האנגלי שהוא ואני המלצתי לתרגמם ללשון הקודש, והנה הספר מונח לפנינו בעברית, מרגש עד דמע בכנותו ובתובנות שניתן לדלות ממנו. חלק מהסיפורים מתאר אירועים חסרי הסבר הגיוני, בהם דמות פלאית ולא מוכרת מתערבת במהלך העניינים, מצילה מסכנה או פותרת בעיה קשה, ונעלמת. חלק אחר כולל מקרים בהם אנשים, לעיתים מוכרים ולעיתים לא, מגיעים באופן לא מוסבר בדיוק ברגע הקריטי ומשנים את התמונה לטובה, כשהם מגלמים באותו רגע את תפקידו של אליהו הנביא. החלק השלישי כולל סיפורים בגוף ראשון של אנשים שהפכו פתאום למין 'אליהו', והגיעו באופן לא צפוי כדי לסייע לזולתם בדיוק ברגע הנכון ובמקום הנכון. כל הסיפורים בספר מתארים חוויות אמיתיות (עד כמה שהצליח המחבר לוודא) שקרו ממש סביבנו במציאות היומיומית

שלנו, והם מחזקים את הקשר בינינו לבין ריבוננו של עולם, וזו מטרת הספר המקסים הזה. יישר כוחו של הסופר והמחנך הרב אליעזר שור שממשיך לאסוף סיפורים כאלו, אנו מצפים כבר לכרך השני.

אסיא. כתב עת לרפואה, אתיקה והלכה. העורך: הרב ד"ר מרדכי הלפרין. **חוברת קנא-קנב, מרחשון תשפ"ב** [לא א-ב]. ירושלים, מכון שלזינגר, תשפ"ב. 222 עמ'.
(assia@medethics.org.il)

הגיליון החדש של 'אסיא' פותח ב'דבר העורך', שמסביר כדרכו בטוב טעם את מהלכי הקורונה לאורך השלבים השונים של המגיפה, ומסקנותיו: חיסון הילדים חיוני לבלימת השלבים הבאים שעלולים להגיע; בס"ה מערכות הבריאות בישראל קיבלו עד עתה החלטות נכונות; הקבוצות שלא נשמעו להוראות פגעו בעצמן ובאחרים; רק הקב"ה יחליט באמת על המשך מהלכי המגיפה הבלתי צפויה הזו. רק מאמר אחד בגיליון עוסק עוד בנושא הקורונה - בירור בעניין השלכה אחת של החיסונים: איך לנהוג כאשר הורה אחד מסכים לחיסון הילד והשני מתנגד. מאמר חשוב עוסק בשימוש בתרופות לשיפור הקשב והריכוז לצרכים לא רפואיים. המחבר מדגיש שהקביעה היכן עובר הגבול בין 'חולה' ו'בריא' במצבים נפשיים והתנהגותיים בעייתיים היא שאלה מסובכת הרבה יותר מאשר קביעת הגבול הזה במצבי ספק גופניים. הוא מצרף לשאלת השימוש ברפואה 'משפרת' שאינה מרפאה את שאלת ההיתר לעבור ניתוחים לצרכים אסטטיים או ליטול כדורים כדי לשפר הישגים ספורטיביים, ואפשר היה להוסיף גם את השאלה אם ההתנגדות של רופאים מסוימים לתת לנשים גולות לדחיית הווסת במצבים של 'עקרות הלכתית', מהטעם שהם לא מוכנים לתת הרמונים רק מסיבות 'הלכתיות' לנשים בריאות, היא לגיטימית או לא. בין הסיבות להתנגד עקרונית לרפואה 'משפרת' ניתן למנות את הסכנה שבכניסה לטיפול רפואי לא חיוני, את הניצול של המשאבים הטיפוליים והמחקריים למטרות שלא להן הם נועדו, את העמקת אי השיוויון בין העשירים, שהם באופן טבעי הצרכנים העיקריים של רפואה 'משפרת', לבין העניים, ועוד. יתכן שההכרעה צריכה להיעשות בעזרת שיקול כל החששות האלו מול רמת התועלת שבטיפול המשפר הנידון, ובכל אופן זהו נושא מרתק שעשוי להיות משמעותי יותר ויותר בעתיד. עוד נידון בגיליון האם יש היתר ל'לידת מים' בשבת, האם הלכתית מותר לדרוש בדיקת רקמות לטוען לירושה שהתעורר לגבי ספק, והאם קיים צורך לילד שנולד מתרומת ביצית 'להכיר תודה' לאמו הביולוגית גם לדעת הקובעים שהילדת היא האם ההלכתית, שהרי בלי הביצית לא היה נולד, ומכאן גם אם קיימת חובת הכרת הטוב כלפי המטפל הסיעודי הזר שקיבל את שכרו כדן וכד'. לענ"ד במקרה זה הפריזו המחברים בצורך ההלכתי-מוסרי להכיר טובה גם במקרה שאין לכך מקור בהלכה, והעורך שצירף לזה את סיפור הכרת הטוב של הגר"ז גוסטמן לוורדים בגינת הישיבה שלו ברחביה בגלל השיחים שהצילו את חייו בוילנא בזמן השואה, ולכן השקה אותם בעצמו כל ערב שבת, הצטרף ל'לחץ הפיסי המתון' על הקורא בעד הכרת הטוב הזו. לענ"ד הכרת הטוב בכל המקרים האלו הינה הרבה לפני משורת הדין ויש לה

מקום רק כאשר אין לה תופעות לוואי בעייתיות, ולומר לילד שנולד מתרומת ביצית ועתה גדל בשלווה בביתו שיש לו 'עוד אמא' בארץ רחוקה שהוא חייב לה כל חייו הכרת הטוב עלול לשבש לגמרי את האיוון העדין שבו הוא חי, וכל זה איננו שווה לי. מאמר חשוב עוסק בקביעת הנקודה המדויקת של ראש היילוד באגן האם היולדת שממנה הוא נחשב 'הוציא ראשו' ואז נקבע רגע לידתו, אחר עוסק במהימנות בדיקת 'PCT כוסית' יחסית לבדיקת זרע רגילה, ועוד מאמרים מעולים נוספים נמצאים בחוברת גדושה זו. כחבר מערכת 'אסאי' (אמנם כמעט שלא פעיל) אני מרשה לעצמי לבקש שוב מידידי העורך שליט"א לוותר סו"ס על המיספור הכפול של כל גיליון, מיספור שאין בו כל תועלת, הרי כבר שנים לא יצא גיליון 'בודד' ומסתמא לא יצא כזה גם בעתיד! המנהג של חלק מכתבי העת לאחוז בעניין זה בקרנות המזבח ההיסטוריות מאוד תמוה בעיניי.

ארץ חיים. שיעורי שביעית. אהרן פרידמן. ישיבת כרם ביבנה, תשפ"ב. 241 עמ'.
(050-2520663)

הרב אהרן פרידמן שליט"א משמש כראש ישיבת ההסדר הוותיקה 'כרם ביבנה' עם ידידו הרב גבריאל סרף שליט"א, ושניהם יחד עם צוות הר"מים המשובח מנהיגים את מאות התלמידים והאברכים שבישיבה ללימוד מעמיק ואיכותי, בעיקר בעיון התלמודי אך גם בלימוד שאר חלקי התורה שבכתב ושבע"פ. בקיץ תשפ"א למדו בישיבת כרם ביבנה בעיון את מסכת שביעית, והלימוד הותיר רושם גדול אצל רבנן ותלמידיהון. נוסף לידיעות הרבות שנוספו להם ולהכנה ההלכתית והנפשית לקראת השמיטה המתקרבת, הם חשו בהארה המיוחדת הבוקעת מהחיים האידיאליים של עם ישראל כפי שהם באים לידי ביטוי בקיום מלא של מצות השמיטה, הם החלו 'לחיות' את החיבור שבין חיי המעשה ובין חיי הקודש של האיש הישראלי, וממש הרגישו באופן מוחשי את קדושת הארץ וקדושת יבולה, והפנימו את הקשר בין הקדושה הזו לבין הצדקה והחסד והאחריות לאביון שלא יחדל מקרב הארץ. חלק משיעוריו בנושאי שביעית ערך הרב פרידמן וכללם בספר זה, שיש בו ל"א סימנים בחמישה שערים, ובהם הנושאים המרכזיים - אם שמיטה בזה"ז דאורייתא או דרבנן ומהי שיטת הרמב"ם בנושא, קדושה ראשונה ושנייה, קיום הבטחת הברכה בשמיטה בזמן הזה, איסור לא תחונם והיתר המכירה, ועוד. כמו כן נידונו בספר גדרי איסור המלאכות בשמיטה, דין הגידול בחממות, אם קיימת מצות אכילת פירות שביעית, איסורי הפסד וסחורה, דיני ספיחין, קדושת שביעית באתרוגים, דיני ביעור שביעית, משלוח מנות מפירות שביעית ועוד ועוד, דברים בהירים ונעימים המקיפים בתמצית נושאים רחבים וכבדים. בסוף הספר מתוארים חייו של הסבא ר' חיים פלדמן זצ"ל שלו מוקדש הספר. הוא נולד בסאטמר בשנת תרפ"ד למשפחת רבנים מסועפת, שעלתה כמעט כולה על מוקד כבשני אושוויץ בקיץ תש"ד. הסבא ניצל והצליח לעלות ארצה, קבע עיתים לתורה והקים משפחה למופת, היה ממשחירי ירושלים במלחמת ששת הימים ותמיד היה מודה לה' על הזכות הגדולה הזו שנפלה בחלקו, ונפטר שבע ימים ומעשים בשלהי שנת תש"פ. תנצב"ה.

בתוך מערבולת הימים. משה פראגר - היסטוריון שואה חרדי. מלי איזנברג.
 שדה בוקר, מכון בן גוריון לחקר ישראל והציונות ויד ושם, תשפ"ב. 8+332 עמ'.
 (mali@massuah.org.il)

משה פראגר (ע"ש רובע פראגה שע"י ורשה בו התגורר; לפני השואה שם משפחתו היה מארק) היה עיתונאי וסופר חסיד גור, שנודע בעיקר כאחד מראשוני המזעיקים על השואה המתרגשת ובאה בפולין ובשאר הארצות שכבש הצורך הגרמני, כחוקר השואה המרכזי בציבור החרדי בזמנו, כאיש ציבור רב פעלים וכסופר מוכשר וחרוץ. בספר מתארת ד"ר איזנברג את קורות חייו ואת מעשיו, ובהן את פעילותו סביב הצלת הרבי מגור מתוך ורשה הכבושה ועלייתו לארץ כאחד ממלווי של הרבי ומשפחתו, את דבריו הפומביים בכתב ובעל פה מיד עם הגיעו ארצה כדי לעורר את הציבור על הקנה באירופה בכלל ובפולין בפרט תחת הכיבוש הנאצי, על שיתוף הפעולה שלו עם גורמים חילוניים מכל קצוות הקשת גם בפעילותו הפובליציסטית וגם בהקמת 'יד ושם', על פרסומיו וספריו ועוד ועוד. מתגלה לפנינו דמות מרשימה ומלאת ניגודים, כפופה לרבותיה - אך גם עצמאית, בשר מבשרה של היהדות החרדית - אך פעילה מרכזית בהקמת המדינה ומצויה בקשר קרוב עם ראשי השלטון לאחר הקמתה, רואה את גולת הכותרת של קידוש השם בשואה בעיקר בקיום התורה והמצוות וגמילות החסדים בתנאים הנוראיים של הגיטאות והמחנות - אך מהללת ומשבחת גם את מרד גיטו ורשה, בניגוד לדעה הרווחת במיינסטרים החרדי. המחברת מצליחה לתאר את גיבורה על רקע התקופה, ומרחיבה באמצעותו את נקודת המבט על מצבם של יהודי פולין לפני השואה ובמהלכה, ועל היחסים המורכבים בין הציבור החרדי לבין ראשי המדינה בשנים הסמוכות להקמתה ואחריה. בולט בדבריה חוסר ההתייחסות לתפקידו המרכזי של פראגר בחקר השואה ובהנצחתה במחקר השואה המודרני, עובדה שאולי תבוא לתיקונה בעקבות ספר זה.

דיוקן של פרשן - רבי אברהם אבן עזרא. אוריאל סימון. רמת גן, אוניברסיטת בר אילן, תשפ"א. 290 עמ'. (press.office@biu.ac.il)

ספר זה כולל תשעה מאמרים של חוקר מובהק של ראב"ע פרופ' אוריאל סימון, שמתוך כולם אפשר להכיר את דמותו הרוחנית והלמדנית והמחקרית של ראב"ע, אם כי חלק גדול ממאורעות חייו עדיין מהווה חידה. בספר מתוארת השכלת תור הזהב בספרד שראב"ע היה ממיטב גידוליה, נבדק מה שידוע על קשריו עם ריה"ל ועל הסיבה שלמרות שעזבו באותה שנה את ספרד נפרדו דרכיהם - ריה"ל עלה לארץ הקודש וראב"ע ידיו פנה לנדוד בארצות אירופה הנוצריות, מתוארת דמותו המיוחדת של ראב"ע כשגריר לא-רשמי להצגת חוכמת חכמי ספרד לפני גדולי התורה באירופה, פרק אחד עוסק בעקרונות דרך הפשט שנקט בה ראב"ע, נידונו הסגנונות השונים של פירושו למקרא, נכתב על יחסו של ראב"ע לחז"ל ולסמכותם ועל הגבול ששם לעצמו בין נאמנות שלמה למסורת ההלכתית לבין הביקורתיות והעצמאית שלו בבחינת מסורת זו עצמה, והפרק האחרון עוסק בסגפנות הנזירית-כמעט של ראב"ע בחייו הפרטיים ובהגותו סביב נושא זה. ספר מלא וגדוש, שבסופו מפתח מפורט למקורות ולשמות ולעניינים ולאישים ולחוקרים ולמקומות. פרופ' סימון כבר נמצא עמוק בתוך העשור העשירי לחייו, עוד ינוב דשן ורענן ופורה.

דקדוק עברי באשכנז בראשית העת החדשה. תורת הלשון של ר' זלמן הענא. יהונתן וורמסר. ירושלים, מוסד ביאליק, תשפ"ב. 389 עמ'. (www.bialik-publishing.co.il)

ד"ר וורמסר משמש כמרצה במכללת אפרתה בירושלים. ספר זה הוא עיבוד והרחבה של עבודת הדוקטור שלו על דמותו ופעילותו התורנית-בלשנית של אחד מגדולי המדקדקים של לשון הקודש במאות השנים האחרונות, הוא רבי שלמה זלמן הכהן הענא (או: הענאו), שחי ופעל בין השנים תמ"ז-תק"ו (1687-1746) בגרמניה וסביבותיה. אין ויכוח על כך שרז"ה היה מדקדק גאוני וחרוץ באופן בלתי רגיל, ואין ספק שהשפעתו על הבנת לשון הקודש והתפתחותה לא פסקה עד היום, אולם רבים טוענים שהגזים בפסקנותו, בחידושו, ביומרותיו ובהתעלמותו מדעות מתנגדיו, וישנם כאלו שאף מצרפים את שמו לקבוצות המשכילים בדורות שאחריו ששלחו יד במסורת ישראל באופן חסר אחריות, למרות שכנראה זו קביעה לא מדויקת - הוא היה קשור לתורה ולמקורות תורניים בלבד, ולא פזל כלל לשדות זרים כמו משכילי הדורות הבאים. את ספרו הראשון 'בנין שלמה' הדפיס רז"ה כאשר היה רק בן עשרים, ובו כתב בין השאר ביקורת חריפה על דעותיהם וכתביהם של מדקדקים מפורסמים גדולי ישראל מדורות קודמים, מה שעורר רעש גדול והכריח את המחבר הצעיר להתנצל פומבית. רז"ה נדד בערי גרמניה והארצות שסביבה (הולנד, דנמרק ועוד), התארח אצל גבירים אוהבי תורה וחוכמה כשהוא מלמד את בניהם תורה ולשון הקודש, והמשיך לחבר ולהדפיס את ספריו. הוא לא נשא אשה, וכל עולמו היה חקר לשון המקרא וטעמי המקרא ותיקון לשון התפילה על פי הכללים שתיאר ושקבע ושחידש, לעיתים מול התנגדות עזה של תלמידי חכמים מגדולי דורו, ביניהם רבי יעקב עמדין, שאף כתבו חיבורים שלמים נגד שינויו וחידושו. המחבר מתאר את תולדות חייו ומחקריו של רז"ה על רקע תקופתו והשינויים הגדולים בחיי יהודי גרמניה שאירעו בימיו, מציג את עיקרי תורתו ואת חידושו בענייני ההגה, האותיות, הניקוד, הצורות, התחביר ועוד, ומנתח גם את דרכי ההנמקה של רז"ה בספריו. בסוף הספר צירף ד"ר וורמסר מילון מקיף למונחי הדקדוק של רז"ה, מ'אב' - שהוא לעיתים כינוי לתנועה גדולה ביחס לתנועה הקטנה המקבילה לה, ולפעמים כינוי לבניין מן הבניינים הפעילים, ועד 'תנועה קלה' ו'תשלום דגש'. הספר מסתיים במפתחות למונחים דקדוקיים ובלשניים ולאישים וספרים שזכרו בספר. עבודה מקיפה וראויה לציון.

דרשות לברית מילה. הרב חנוך הכהן ארנטרוי. ערך: אברהם פרנקל. נוף אילון, תשפ"ב. 134 עמ'. (avrahamf@gmail.com)

הרב ארנטרוי נולד בהונגריה ולמד בישיבותיה, ובהמשך למד פילוסופיה ושפות שמיות באוניברסיטת היידלברג כמקובל אז. בגיל שלושים מונה לרבה של קהילת 'אהל יעקב' האורתודוקסית בעיר מינכן, והמשיך בתפקידו זה למעלה מארבעים שנה עד יומו האחרון. הוא היה דמות דומיננטית ונערצת בקהילתו, למד ולימד וחינך והנהיג קהילה של מאות משפחות שרק גדלה והשתבחה עם השנים, הקימה מוסדות למופת והשפיעה על כל סביבותיה. בין כל עיסוקיו הוא מצא גם זמן ללמוד ולכתוב, ובין השאר השלים את הכרך על מסכת חולין של הספר 'דקדוקי סופרים' לאחר פטירתו הפתאומית של רנ"נ רבינוביץ,

ופרסם מאמרים תורניים רבים. לאחר פטירתו יצאו לאור ספריו 'מנחת פיתים' - דרשות, ו'עיונים בדברי חז"ל ובלשונם', המביאים לידי ביטוי ידע מקיף בהלכה ובאגדה וגם בתחומים משיקים - לשון, אסטרונומיה ועוד. לאחרונה הגיע לידי אחד מצאצאיו כתב יד נוסף שלו שנחשב אבוד ובו ל"ה דרשות שנישאו בבריתות מילה של בני משפחה וכמה נוספות, והן יצאו לאור עתה לראשונה בצורה מופתית ע"י החוקר המוכשר והדייקן אברהם בן פרופ' יונה פרנקל, דור שלישי למהדירים ולחוקרי פיוט, עם מבואות ונספחים ותיקונים והשלמות ומקורות וצינונים ומפתחות, מזכרת נצח לרב המחבר ולקהילתו שאבדה מן העולם בשואה. לספר מצורפים תמונות ורישומים של בית הכנסת הגדול של הקהילה, שעלה בלהבות בליל הבדולח בתרצ"ט, י"ב שנים לאחר פטירת הרב ארנטרוי זצ"ל.

היכל האהבה. על אהבת האדם והבורא. תורות וסיפורים מהראי"ה קוק, ירושלים, דברי שיר, תשפ"ב. 449 עמ' (077-3220338)

פנים רבות למרן הראי"ה קוק זצ"ל ולתורתו. נדמה שבשנים האחרונות הִרְיָמָה במעיין המפכה של תורתו הולכת ומתעצמת - ספרים חדשים יוצאים מכתב-ידו, מהדורות חדשות ומתקונות ומבוארות של ספריו הוותיקים יוצאות לאור בזו אחר זו, בלי לדבר על הכמות הבלתי נתפסת של מאמרים ומחקרים וספרי ליקוטים של תורתו ועליה בכל חלקיה - הלכה ואגדה ומאמרים וכתבים ונגלה ונסתר. ספר זה, שנלקט ונערך ע"י יהודי החפץ בעילום שמו, מתמקד באהבותיו של מרן הרב זצ"ל - אהבת ה' ואהבת הבריות ואהבת התורה ואהבת העם והארץ, תוך ציטוטים מכתביו ומכתבי תלמידיו, ובתוספת סיפורים מהימנים על דרכיו ועל דבריו בהקשר זה, שירים שכתב ועוד. שלושה שיעורים בספר, 'עולם האהבה' שעוסק בצדיקים בכלל וביחסם המיוחד למושג הנקרא 'אהבה', 'שער אהבת האדם' שעוסק בדרך שבה רואה מרן הרב זצ"ל את אהבת ה' ואהבת בני המשפחה, ואת הזהירות בשמירת ממון הזולת שגם היא נובעת מאהבת הזולת, בסליחה שנובעת מאהבה ובאהבת כל הבריות ועוד ועוד, והשער השלישי עוסק באהבת ישראל על כל חלקיה, מידה שבה היה כידוע מרן הרב זצ"ל מיוחד במינו. העורך העתיק את הדברים ממקורם במדויק - אבל עם תיקוני לשון קלים המתאימים ללשון המדוברת והמתקנת היום, והדבר מועיל מאוד לקריאה שוטפת של הדברים. הוא גם מעיד שהוא השתמש בספרים רבים של הרב זצ"ל ועליו ובעיקר בכתבי הרמ"צ נריה זצ"ל, והוא מציין על כל פיסקה את שם אומרה אך בלי לציין את מקורה המדויק, ויש בזה צדדים לכאן ולכאן. בסוף הספר נמצא מפתח לכל האישים המוזכרים בספר. הכוכבית על שדרת הספר רומזת שיתכן שמדובר בספר ראשון בסדרה שלמה, נחיה ונראה.

הכוח לעשות חיל. תורות משדה הקרב. איציק אמת. ירושלים, דברי שיר, תשפ"ב. 206 עמ' (morag888@gmail.com)

הרב איציק אמת למד בזמנו בישיבות מרכז הרב ו'נר' קרית ארבע, והיום הוא מתלמידיו של הרב צבי טאו שליט"א. אחרי שירות צבאי משמעותי ולימוד תורה רב שנים חינך ולימד תורה

במסגרות שונות, היה ממתיישבי עצמונה ומורג שבדרום גוש קטיף, ואחרי הגירוש חי חודשים 'בעיר האמונה' ואח"כ הצטרף ליישוב טנא עומרים שבדרום הר חברון. במבצע 'עופרת יצוקה' יצא כקצין מילואים להפיח רוח חיים בגדודים שהקיפו ובהמשך חדרו לרצועת עזה הארורה, וחלק מדבריו וחוויותיו ותורותיו והרהוריו וחידושי מאותה תקופה לוקטו לספר זה. אפשר למצוא בו תשובות לשאלות רבות, בהם הצדדים המרוממים במלחמה למרות הרצון הבסיסי והאמיתי בשלום, תפקיד בני התורה בצבא בכלל ובעיקר בשעת מלחמה, החתירה למגע כצורך בסיסי בדרכי המלחמה, משמעות הגיוס לצה"ל וההתבטלות בפני כלל ישראל שיש בו, מסירות הנפש הדרושה כדי לנצח בקרב, ההתמודדויות הרוחניות במהלך השירות הצבאי והדרך לעבור אותן בשלום, היחס לנופלים במלחמה על קידוש השם, ועוד ועוד. הספר מבוסס על מקורות רבים בתנ"ך ובמפרשי ובספרות חז"ל ובספרי גדולי החסידות ומצטט רבות מדבריהם, מציג את תחושות החיילים בדקות שלפני הכניסה לקרב ואת הרגשותיהם אחרי שיצאו ממנו, ונותן לקורא וללומד בו כוח לעשות חיל.

הכתב והמכתב. פרקי הדרכה והנחייה באמנות הכתיבה התורנית. **חלק שני.** עובדיה חן. בני ברק, מכון הרב מצליח, תשפ"א. רפד עמ'. (7654216@gmail.com)

בשנת תשס"ו התפרסם החלק הראשון של הספר הזה, ובו פרקים על ההכנות לכתיבה, על הסגנון, על חשיבות הכתיבה בקיצור ובסדר, על ההגהות הדרושות לכל חיבור, על דרכי ציון המקורות ועוד. הרב חן הוא מתלמידי של הגר"מ מאזוז שליט"א ראש ישיבת 'כיסא רחמים' בבני ברק, שידוע בין השאר בהקפדתו על דיוק השימוש בלשון הקודש ועל החינוך לכתיבה מסודרת ועקבית שזוכים לה תלמידי ישיבתו. הספר הועיל לרבים, ובחלק שני זה עוסק המחבר בהבדל בין כתיבת מאמר לכתיבת חיבור, על דרך כתיבת תשובה הלכתית ופסקי הלכה, על הכללים שיש לשמור בכתיבת סיפור או ביוגרפיה, על כללי עשה ולא-תעשה בשימוש בפסיק ובראשי תיבות, ובסופו הוא נותן לקורא עצות מעשיות בענייני עימוד והדפסה ומכירה ופרסום ועוד ועוד. כל כותב תורני וכל מהדיר ספרים יוכל לדלות הדרכות ועצות משני כרכים אלו. דוגמא קטנה: בעמ' רמו כותב המחבר על עניין ההסכמות, ומביא בשם רבו מאזוז שמחבר שכבר קיבל הסכמות על שלושה מספריו אינו צריך לבקש הסכמות על ספריו הבאים, מפני שבתלת זימני הווי חזקה. כמו שאר הכללים שבספר גם זה לא מחייב, אבל בהחלט יכול לסייע בהכרעה במקרים של ספק.

המהרש"ל וספרו 'ים של שלמה'. מאיר רפלד. מרכז שפירא, תשפ"ב. 288 עמ'. (meir.raffeld@biu.ac.il)

רבי שלמה לוריא זצ"ל היה אחד מגדולי ישראל בראשית תקופת האחרונים, בן דורו ובן דודו ולעיתים בר פלוגתתו של הרמ"א. על האחרון נכתבו כבר כמה ספרים, אבל המהרש"ל לא זכה עדיין שיצא לאור ספר שיקיף את דמותו ויחקור ויתאר את ספרו הגדול, שלא זכה להשלימו, 'ים של שלמה'. לפני כשלושים שנה הגיש מאיר רפלד ז"ל את עבודת

הדוקטור שלו לסנט של אוניברסיטת בר אילן בנושא הזה, ומאז הוסיף לתקן ולשכלל את העותק שברשותו, וכן כתב מאמרים נוספים סביב המהרש"ל ודמותו שרובם התפרסמו בספר 'נתיבי מאיר' שכולל את מיטב מאמריו ומחקריו. ד"ר רפאל למד בישיבת מרכז הרב ולימד תורה בישיבת אור עציון ובמקומות נוספים, ובהמשך עבר ללמד ולהורות ולחקור ולהדריך סטודנטים באוניברסיטת בר אילן, והתקדם מתפקיד לתפקיד עד שמונה לראש המחלקה לתלמוד, כשהוא מוצא חן, במידותיו ובידיעותיו, בעיני כל רואיו. זמן קצר לאחר מינויו סבל מאירוע מוחי שפגע מאוד בבריאותו ובתפקודו, אך ראשו המשיך להיות צלול ומדויק כבעבר, והוא המשיך ללמוד וללמד ולעסוק בתורה כפי יכולתו עוד שמונה שנים, עד שנפטר כמה ימים לפני פסח תשע"ז, לצערם הרב של בני משפחתו, ידידיו ותלמידיו הרבים. אלמנתו וילדיו החליטו להוציא לאור את עבודתו על המהרש"ל עם תוספות והשלמות, ואת המלאכה נטל על עצמו ידיד המשפחה ד"ר אהרן ארנד, ת"ח חרוץ שמלמד גם הוא במחלקה לתלמוד בבר אילן. הספר כולל חמישה פרקים - על דמותו וקורותיו של מהרש"ל, על הספר 'ים של שלמה', עיונים והערות סביב הספר, שיטות הלימוד של המהרש"ל ושל החכמים בני דורו ומקומו, ומחקר מקיף על תוקפו של המנהג במשנת מהרש"ל. כמו כן נוסף נספח ובו הערות ובידורים סביב כתבי המהרש"ל, כולל דיון קצר בדבר הספר 'דברי שלמה' שנחלקו החוקרים אם היה או לא היה, כשדעתו של ד"ר רפאל מצטרפת לשוללים את קיומו. ספר מקיף ומעניין, נאה מבפנים ומבחוץ, המכבד את זיכרו של מחברו היקר הרב ד"ר מאיר רפאל ז"ל, שלא זכה לראותו יוצא לאור עולם. תנצב"ה. לספר נוספה הקדמה מרגשת מאת מורנו הרב חיים דרוקמן שליט"א, שכן, רב וידיד.

ה'מסורת' או 'תורה שבעל פה'. הרב אליהו בן אמוג. עורך: הרב ד"ר אליהו רחמים זייני, חיפה, אור וישועה, תש"פ. 318 עמ'. (prs@orvishua.org.il)

הרב אליהו בן אמוג היה תלמיד חכם והוגה דעות בן אלג'יריה ששימש ברבנות באיטליה לפני כמאה וחמישים שנה. לדעותיו המקוריות בנושאים שונים הייתה השפעה מסוימת בדורו, אך לדעת הרב זייני לא מספיקה ולא ראויה לאיכותה ומיוחדיותה, ולכן נטל על עצמו לפרסם את כתביו המרובים שנכתבו בשפות שונות. ספר זה נכתב בזמנו באיטלקית ובצרפתית במקביל, כשמטרתו לאשש ולחזק את אמיתות המסורת היהודית מאז נתינת התורה בסיני, אצל יהודים רבים שכמעט כרעו תחת לחץ דברי הכפירה שנאמרו ונדפסו באותו דור בכמות מבהילה. עתה הוא מתפרסם לראשונה בעברית מכת"י עם מבוא מקיף והערות וציונים והפניות, תועלת גדולה לעוסקים בתחום הזה ולנוזקים לו.

המקרא בפרשנות חז"ל. יונה. אסופת דרשות חז"ל מתוך ספרות התלמוד והמדרש. מנחם בן ישר ויצחק ש' פנקובר. רמת גן, אוני' בר אילן, תשפ"א. 279 עמ'. (press.office@biu.ac.il)

כרך שלישי בסדרה, אחרי הושע ויואל-עמוס. ההנחה של העורכים היא שבדרך כלל דרשות

חז"ל מבוססות על קושי בפסוק ודרשתם אמורה לפתור את הקושי הזה, ורק כתוספת קיימים גם ההיבטים החינוכיים והמוסריים שנלמדים מהדרשה. הקשיים בפסוק עלולים להיות דקדוקיים, סגנוניים, סתירה בין שני כתובים, מהלך לא הגיוני לכאורה מבחינת הזמן או המקום וכד', פרטים חסרים או מיותרים-לכאורה בסיפור הדברים, קשיים הלכתיים או מוסריים במעשה כפי שהוא כתוב לפנינו ועוד, ובין סוגי הפתרונות אפשר למנות שינוי בקריאה של המילה ('אל תקרי' וכו'), ביאור הכתוב כמשל, הסבר העניין לפי נתונים שאינם כתובים בפסוק, 'פירוש מצמצם' (הכתוב מתכוון דווקא לאירוע מסוים או לסיטואציה מסוימת) ועוד ועוד. העורכים מציגים 105 דרשות ממקורות חז"ליים שונים על ספר יונה, קובעים את הטקסט המדויק בין המקבילות והנוסחים, ומבארים את הדרשות פרשנית, ספרותית והגותית, כשהם מדגישים איזה קושי בפסוק באה הדרשה ליישב. כך למשל מקשר מדרש רבה על איכה את הפסוק 'ייעמוד הים מזעפו' שכתוב אחרי השלכת יונה אל הים (יונה א, טו), לדם של הנביא זכריה שנבלע במקומו אחרי שנבזררדן שחט שמונים אלף פרחי כהונה. מה הקשר? כתבים העורכים בהע' 10: ייתכן שהדרשה כיוונה לא לים שאליו הושלך יונה אלא לים של שלמה שעמד בעזרה, והפסוק ביונה הובא כדי לרמוז שהדם שהיה באותו ים או בקרבתו פסק מלתסוס אחרי אותה שחיטה. אפשרות אחרת: יש כאן מעין משחק מילים בין התיבות הדומות 'הים' ו'הדם', והכוונה שהדם עמד מזעפו. האפשרות הנוספת המוזכרת בהערה, שהדרשן פשוט השתבש בקריאת הפסוק, אינה מכבדת את שני העורכים הנכבדים, במחילה.

חבל נחלתו. מאמרים ותשובות בדיני תורה. **חלק עשרים וחמישה.** יעקב הלוי אפשטיין. שומריה, תשפ"ב. 308 עמ'. (emuna54@017.net.il)

הכרך השנתי של 'חבל נחלתו' שוב יוצא לאור בעיתו ובזמנו, ובו נ"ה סימנים בכל חלקי התורה, רובם הגדול בענייני או"ח ויו"ד, כמניין תשובות בענייני חו"מ, ותשובות בודדות בענייני אה"ע וקודשים. בין השאר עוסק המחבר בשאלה המעשית מאוד - אם מותר לבטל הו"ק או חיוב בכרטיס אשראי שהוקדשו למוסד של צדקה ותורה או שיש בכך משום הפרת נדר, כולל בירור תוקפם של נדרים בכתב או במעשה ידיים שלא בוטאו בפירוש בפה. זהו סימן ל"א, ובסימן שאחריו הוא מברר את צדדי השאלה הכאובה מתי וכמה צריך לומד תורה לבטל מתורתו כדי להשתתף בשמחות משפחתיות, ומסקנתו נוטה לכיוון המינימלי... סי' לג מוקדש לשאלה ההלכתית-ציבורית-השקפתית אם יש למול בן של יהודי וגויה, ובו מרחיב המחבר בענייני מילת גוי בכלל, מילת קטן לצורך גירות, מילת בן משומדים בשבת ועוד, ומסיים בכך שאין בשום אופן למול בן של גויה ויהודי אם האם אינה מתגיירת. סי' נב עוסק בשאלה האקטואלית עדיין אם לסרבני החיסון יש גדר של רודפים, ומסקנתו חיובית, גם אם לדעתם יש להם ק"ן טעמים מדוע הם צודקים ואנו טועים, ולדעתו אין להעניש אותם אבל יש להגביל את תנועתם ואת הופעתם במרחב הציבורי ככל הנדרש וכלל האפשר. כרגיל - המקורות מצוטטים בשלמות, וההערות של הגאונים הרב נבנצל והרב יעקב אריאל שליט"א לאורך הספר משייחות אותו מאוד.

הג מציון. אסופת מאמרים על חגי ישראל והימים הלאומיים מאת שליחי וידידי תורה מציון, עורך ראשי: עמנואל אלשטיין. ירושלים, ספריית בית אל ותורה מציון, תשפ"א. 176+192 עמ'. (office@torahmitzion.org)

מאות השליחים של האירגון 'תורה מציון', משפחות צעירות וכן רווקים ורווקות, נלחמים בחזית הקשה ביותר של העם היהודי בדורנו - ההתבוללות של הנוער היהודי בחו"ל. הם מגיעים לקהילות יהודיות מכל הסוגים ברחבי העולם, ושם משקיעים את כל כוחם ומרצם במשך שנה-שנתיים ואף יותר בחיזוק המודעות היהודית וידע היהדות והקשר לארץ ישראל אצל בני הנוער ואף אצל המבוגרים. חלקם לומדים חלק מהיום ב'כוללים', בתי מדרש של ממש שהוקמו בחלק מהקהילות, כאשר במקרים אלו ההשפעה על הקהילה נובעת גם באופן טבעי מפתיחת מקום של תורה בתוך הקהילה. ספר זה הוכן ומופץ לכבוד מלאת כ"ה שנים למפעל ענק זה, והוא כולל חלק עברי וחלק אנגלי, כאשר השליחים בהווה או בעבר או ידידי התוכנית או רבני קהילות מאוהדי 'תורה מציון' כותבים בהם דברים קצרים ויפים על השבתות ומועדי השנה, כולל ציון בכמה מילים של מקום ותאריך השליחות ומיקום והעיסוק עתה של כל אחד מהכותבים. במרכז הספר נמצא קונטרס עם תמונות ותיאורים של פעילות שליחי 'תורה מציון' ברחבי העולם, מרשים ביותר. חזקו ואמצו בעד עמנו ובעד ערי אלונינו. הערה טכנית קטנה: גם בספר זה 'נעברה העבירה' הנפוצה של אי-התאמה בין רישום כותרת המשנה של הספר על הכריכה ורישומה בשער שבגוף הספר (לקט, מועדים, חגים, לציון וכו'), מה שמטעה ומבלבל את הקוראים ובעיקר את הרושמים...

חזון טבריון. תעודות מזויפות מבית היוצר של האחים טולידאנו מטבריה. משה הלל, ירושלים, תשפ"ב. 696 עמ'. (345hillel@gmail.com)

גד החוזה היה נביא שחי בימי דוד המלך, והוא מוזכר כמה פעמים בספר שמואל ובספר דברי הימים, וגם במרחבי ספרות חז"ל. בשנת תרמ"ו התגלה בקהילה היהודית בקוצ'ין שבדרום הודו כתב יד יחידי בעולם, ובו חיבור בעברית בסגנון תנ"כי בשם 'דברי גד החוזה'. כתב היד הגיע לספריות הגדולות באירופה וכמה חוקרים דנו בתוכנו ובמהימנותו ובזמנו, ולא הגיעו לדברים ברורים. בשנת תשע"ה הוציא לאור פרופ' מאיר בר-אילן שיח' מהדורה מהודרת של כתב"י הזה עם מחקר מקיף עליו, כאשר הוא נוטה, לא בביטחון גמור, למקם אותו בין הספרים החיצוניים שנכתבו בתקופת בית שני או מעט אחריו. והנה בשנת תשע"ח הרעיש את העולם החכם והחוקר רבי משה הלל, בנו של רבי יעקב הלל שליט"א ראש ישיבת 'אהבת שלום', בקונטרס שפרסם בשם 'מגילות קוצ'ין', ובו הוכיח בצורה משכנעת וברורה שכתב"י זה, ועוד כמה כתבי יד שגם הם יוחסו לזמנים קדומים ונמצאו משום מה דווקא בקוצ'ין, הם זיוף, והוא אף זיהה את המזייף וניסה לעמוד על מניעיו. עתה הרב משה הלל עושה זאת שוב ובגדול: בספר חדש בשם 'חזון טבריון' (ע"פ מל"א טו, יח, עיי"ש!) הוא מוכיח בצורה משכנעת, בלי להשאיר שום מקום לספק, שהרב והחוקר הידוע ר' יעקב משה טולידאנו (תר"מ-תשכ"א) איש טבריה, שהיה אב"ד במצרים ובמרקו ורבה של ת"א ושר הדתות ואף מועמד לכהונת הראשון לציון, מחבר ספרים ומאמרים רבים-מספור בענייני הלכה ומחקר

היסטורי וארכיאולוגי וזיהוי כתבי יד, שגם שלח את ידו במסחר בכתבי יד עתיקים ובפריטי יודאיקה ונחשב רב וחוקר ואיש ציבור ידוע ומכובד - זייף בעזרת אחיו ואנשים אחרים עשרות תעודות וממצאים חשובים-ביותר שייחוסם נע בין תקופת האמוראים [!] לכמה דורות לפנינו, ומהם שנחשבים עד היום כאבני פינה במחקר התורני וההיסטורי. ממבט ראשון קשה להאמין שאכן זה כך, ולב הקורא נוטה לחשוב שמא יש כאן רדיפה על רקע פוליטי או דתי או אישי, הרי לא יתכן להאשים אדם כה נכבד, עשרות שנים אחרי פטירתו, בהאשמות כה חריפות, כשאין לו אפשרות להתגונן. אולם אחרי קריאה מעמיקה של הספר החשוב הזה ובחינת דבריו הקורא נשאר נדהם, והמציאות טופחת לו על פניו: אכן, ללא צל של ספק, אלו הן העובדות - הרב המפורסם יעקב משה טולידאנו היה זייפן סדרתי בעזרת אחיו הפחות-ידוע ברוך טולידאנו, ותחת ידיהם יצאו ממצאים כמו 'ספר התורה של הר"ן' שנמצא גנוז לפני כמה עשרות שנים במחסני הספרייה הלאומית בירושלים בנסיבות לא ברורות, ובתחילה אפילו יהודי חשוב וידען ות"ח כמו הרב פרופ' ש"ז הבלין שיח' כתב עליו מחקר שלם וחשב שמסורת הייחוס שלו אמינה - עד שחזר בו מעצמו לאחר כמה שנים, וכאן מתברר שספר תורה זה וייחוסו לר"ן הוא זיוף מתוחכם שרי"מ טולידאנו ניסה למכור בכסף רב לאספני יודאיקה שונים בעולם, ורק כאשר לא עלה הדבר בידו התגלגל הספר בנסיבות לא-ברורות למרתפי הספרייה הלאומית ו'נעלם' שם לשנים רבות, והצליח לבלבל את החוקרים אחר ששב ונתגלה... או למשל המצבה על קברו של רבי דוד הנגיד נכד הרמב"ם שכביכול נמצאה בחפירות בבית הקברות העתיק של טבריה ונמצאת עד עכשיו שם בתצוגה מרשימה - היא זיוף גמור ומוכח. בין שאר הממצאים המזויפים נמצא מכתב של הלל הנשיא בעניין קידוש החודש שכמה מחקרים נכתבו עליו ובעקבותיו, ומתברר פתאום שהכל עורבא פרח, לא היה ולא נברא, ועוד ועוד זיופים של כתבים וממצאים נודעים מוצגים ומוכחים בספר. מתברר גם שמסורת קבורתו של רמח"ל בטבריה וזיהוי מקום קברו הם בדותא מבית מדרשו של רימ"ט, ורמח"ל קבור כנראה כפי שסברו תחילה בבית הקברות היהודי העתיק בכפר יאסיף שעל יד עכו. הַשְׁעָרוֹת סומרות כאשר קוראים את דברי ר"מ הלל, שפורש את השמלה לפני הקורא והלומד בשקדנות ובכישרון ובִיָדַע תורני והיסטורי ומחקרי מדהימים, ולא משאיר לו פינה וזווית כדי להתחמק מהאמת המרה. הספר יצא לאור במהדורה מצומצמת ביותר, מפני שהמחבר, שמסיים כעת את ההדרת ספרו החשוב של רימ"ט הני"ל 'נר המערב' על תולדות יהודי מרוקו העומד לצאת לאור בקרוב מחדש ע"י מכון אהבת שלום, אינו מעוניין להפיק רווחים מהפרשה העגומה הזו, עגומה אפילו מבחינה משפחתית - מצד אמו הוא קשור בקשרי משפחה ענפים למשפחת טולידאנו המורחבת... ר"מ הלל מרחיב את היריעה ומזכיר בספר זיופים מפורסמים קודמים כמו אלו של שפירא המשומד ושל פירקוביץ' הקראי ואחרים, מאריך לתאר את תולדות חייו המפותלים של רימ"ט, את גישתו האולטרה-ציונית ובמקביל את מאבקו בתנועת המזרחי, את עיסוקיו המורכבים בעסקי הציבור של הממסד הספרדי בארץ ואת קשריו עם אנשי אקדמיה, את הסתירות בגישתו, משיתוף פעולה הדוק עם ארכיאולוגים גם בחפירות בעייתיות-הלכתיות כמו בבית הקברות העתיק של טבריה - ועד התנגדות עזה ושיתוף פעולה עם הציבור החרדי-קנאי במלחמה בהמשך חפירות אלו עצמן,

והדברים נקראים כמו סיפור מתח שבו העלילה מתפתחת ומתהפכת ומפתיעה יותר ויותר מדף לדף. האמת ניתנת להיאמר, שלעיתים האריכות והירידה לפרטים בספר, וגם החזרות על הערכות וממצאים שונים, קצת מעייפת, אך יתכן שכדי להוכיח האשמות כה כבדות אין ברירה אלא לצטט מסמכים ויומנים ומכתבים ותעודות פעם אחר פעם כדי להראות שהדברים מבוססים היטב, ובכל אופן ההשקעה בקריאת חיבור ארוך זה שווה את המאמץ. אין לי ספק שהספר הזה, שייכנס למאגר אוצר החוכמה ואפשר כבר היום למצוא אותו ברשת, יגרום לרעידת אדמה בכמה תחומי מחקר תורניים-אקדמיים, ויהווה אות אזהרה לדיוק הנדרש בחקר כתבי יד וכתבי קדמונים ובקבלת אמיתות מקובלות כ'תורה מסיני'.

חסדי אבות. פירוש על מסכת אבות לרבי דוד פרווינצאלו. יוצא לאור לראשונה עם מבוא ומראי מקורות והערות. יעקב שמואל שפיגל. פתח תקוה, תשפ"ב. 58+תלד
(Yaakov.spiegel@biu.ac.il) עמ'.

רבי דוד ב"ר אברהם פרווינצאלו היה מחכמי איטליה סביב שנת שי"ן. הוא חווה את הפתיחות הגדולה-יחסית של יהודי איטליה לתרבות הסובבת אותם ואת שריפת התלמוד הגדולה ברומא בראש השנה שי"ד ובהמשך בשאר ערי איטליה, ובדבריו על מסכת אבות הוא מחזק בעיני הקורא את לימוד התורה וההקפדה במצוות ושיפור המידות וחשיבות העמידה בניסיון, הכל בעקבות דברי חז"ל בפרקי אבות. חיבור זה הוא אחד מכמה חיבורים שחיבר רד"פ ורובם לא שרד, ועתה זכה לצאת לאור מכת"י יחיד שנמצא בבודפסט בההדרה מושלמת, כדרכו של פרופ' שפיגל. המבוא המקיף כולל שמונה פרקים, ובהם תולדותיהם של רד"פ ובני משפחתו וחכמי דורו, פרק על פירושו לשיר השירים, על ההדפסות הראשונות של פירוש הרמב"ם על מסכת אבות ועל הדפסת פירוש ר"י אברבנאל ופירושים נוספים על המסכת, על חכמי איטליה שעסקו במסכת זו ופירושו אותה, על הפירוש דידן - על כתה"י וגלגוליו, על שם הפירוש וזמן כתיבתו והדעות המובאות בו, על דרכו הפרשנית של רד"פ ועל שאר המאפיינים החשובים של הפירוש, על דרך ההדרה ועל מקורות הפירוש, והצימוק - על השימוש הרב והייחודי שעשה רד"פ במשנתו של 'רבי ידידה' - הוא פילון האלכסנדרוני, וכדרכו פרופ' שפיגל מאיר את התופעה החריגה הזו מכל צדדיה. ההדרה מושלמת של ספר חשוב מאת חכם גדול, 'הגאון ראש לדרשני איטליה בזמננו' כפי שהוא מכונה ע"י בן זמנו ותלמידו רבי אברהם פורטולאונה 'משער אריה' בספרו 'שלטי הגיבורים'.

טהורה את. על טהרה וטבילה ומה שביניהן. היבט נשי ומשפחתי. ד"ר חנה קטן. שעלבים, משעול, תשפ"ב. 255 עמ'.

(sif.mishol@gmail.com)

זוגתי הרבנית ד"ר חנה קטן עוסקת כבר עשרות שנים ברפואת נשים, והיא גם מרצה ומחנכת. נוסף על כך היא בעלת טור בעיתון 'בשבע' וכותבת בקביעות בכתבי עת נוספים, חיברה כמה ספרים ועוסקת גם בצורכי ציבור. הספר החדש שלה שיצא לאור זה עתה ע"י 'ספריית משעול' שעל-יד מכון שלמה אומן הוא ספרה התשיעי. הפעם לא מדובר בעוד ספר, אלא לענ"ד

(שאכן אינה אובייקטיבית) זהו ספר מיוחד במינו. בספר נפגוש את הטובלת עצמה וגם את המעטפת שסביבה - 'תומכי הטהרה' השונים, בהם מדריכת הכלות, הבלנית, בודקת הטהרה, הרופאה, הרב הפוסק והבעל כמובן. יש בו סיפורים אמיתיים מהחיים, סיפורים פשוטים וסיפורים מורכבים, שמחים ועצובים. בספר מתוארים אירועים הקשורים לזוגיות הפרטית וגם למשפחה המורחבת. הובאו בו דילמות שקשורות לטהרה וטבילה בצל אתגר הפיריון ובמצבים של מחלה ונכות וקשיים רגשיים. 'טהורה את' בא להוציא-לאור את מה שכל אשה מרגישה בתוככי נפשה כאשר היא עסוקה בטהרתה. המחברת מצליחה לשלב סיפורים נוגעים ללב ומידע חיוני, היבטים הלכתיים והיבטים רפואיים, ונראה שכל זוג ימצא את עצמו בלא מעט פרקים מתוך ספר מיוחד זה. אני הקטן הוספתי היבטים הלכתיים במקומות שזה היה רלוונטי, שכמובן אינם באים להחליף פסק הלכה נקודתי אינדיווידואלי כאשר הוא נדרש. לענ"ד זהו ספר חובה לבלניות ולכל העוסקים והעוסקות בתחום הקדוש והצנוע של טהרת המשפחה.

טוב עין. מבחר שיעורים בתלמוד מפי הרב חיים סבתו לרגל מלאת לו שבעים שנה. העורך: ישראל מאיר סבתו. ראשון לציון, מסורה לעם והוצאת משכל וישיבת ברכת משה מעלה אדומים, תשפ"ב. 485 עמ'. (info@ybook.co.il)

הרב והמחנך והסופר חיים סבתו שליט"א הגיע לגיל שבעים, וזו באמת סיבה למסיבה. אולם חשקה נפשו ונפש בני ביתו בתורה, והתשורה שהעניקו לו בניו הייתה תימלול ועיבוד והדפסת עשרות משיעוריו על המסכתות בספר נאה ומתוקן. יודעים היודעים, וכדאי שידעו כולם, שלמרות שבכשרונותיו המיוחדים נודע הרב חיים בעיקר כסופר מחונן וכמחנך משכמו ומעלה, עיקר עיסוקו בתורה עצמה, בעיון הסוגיות ובהרבצת שיעורים לתלמידי ישיבתו במעלה אדומים כבר כמעט ארבעים שנה, וחידושי תורה רבים לו כדרכם של תלמידי חכמים חשובים בכל הדורות. בנו האברך ר' ישראל מאיר טרח להכין ספר זה ובו שיעורים על חלק מהמסכתות הנלמדות בישיבה - ברכות, שבת, סוכה, יבמות, כתובות, סוטה, גיטין, בבא קמא, בבא מציעא, מכות ושבועות, כשהם מוצגים באופן מדויק ופדנטי ואסטטי ובלשון צחה, עם חלוקה ברורה בין עיקר השיעור לבין ההערות הנלוות בשוליים, דברים דבורים על אופניהם. אעיר רק שלענ"ד חבל שהספר נדפס בפורמט קטן, מה שמטעה לחשוב שמדובר בספר ובו חידושים קלים 'לשעות הפנאי'; היה ראוי לענ"ד שספר זה יודפס בפורמט ובמראה שרגילים להדפיס בהם גדולי ראשי הישיבות את חידושיהם ועיוניהם, וכך היה טוב לו וטוב לעולם התורה כולו. ברכות לידידי הרב חיים שליט"א, מייסדה וראשה של ישיבת מעלה אדומים עם ידיד נפשו הרב יצחק שילת שליט"א, עוד ינוב בשיבה, ויזכה להפיץ את תורתו בכתב ובעל פה שנים רבות בריאות וטובות לתועלת התורה ולומדיה.

יומן ימית. הרב יעקב אריאל, רמת גן, תשפ"א. 450 עמ'. (ariel@mdrg.org.il)

ארבעים שנה עברו מאז פינויה והריסתה של העיר ימית בצפון סיני, עיר החלומות של מדינת ישראל (נמל שלישי בים התיכון, תעלה עד מפרץ אילת, בתי מלון ועוד), שכבר מזמן כיסה

החול את חורבותיה ואיננה עוד. בחודשים האחרונים לפני מסירת האיזור למצרים, ובעיקר בזמן המאבק הציבורי האחרון על העיר בחודשים אדר-ניסן תשמ"ב, התמלאה העיר, שכבר התרוקנה כמעט כליל מתושביה המקוריים שעבור פיצויים מכובדים עזבו אותה מרצונם, בנוער ומבוגרים ואף משפחות מכל רחבי הארץ שבאו ומילאו אותה בתורה וגבורה ונחישות ושמחת חיים ומאבק ציבורי לא-אלים, עד שבסופו של דבר פונתה העיר ונהרסה כליל, חוץ מבניין בית הכנסת שבמרכזה, שגם הוא הפך לאחר זמן קצר לחלק מהשממה שחזרה לשלוט באיזור כולו. שבועות מספר לאחר הפינוי הסופי של העיר פרצה מלחמת לבנון הראשונה, והרב יעקב אריאל שליט"א, ששימש כרבו של כפר מיימון וכראש ישיבת ימית, גויס כרב חטיבתי ושהה בגולן כעתודה. זמן היה בשפע, ובעקבות הערות מקנטרות ופוגעות מאת חבריו הקצינים על מעשי ה'מתנחלים' בפינוי ימית כפי שהם הוצגו בתקשורת, החליט הרב אריאל לכתוב יומן רחב ומסודר, על פי טיוטות ודפי לו"ז שנותרו אצלו, שיתאר את כל אירועי ימית והרקע הרעיוני שלהם מזווית ראייתו כראש הישיבה, תוך התמקדות בחודשי ימית האחרונים. תוך שיתוף פעולה משפחתי נכתב היומן ועבר בין בני המשפחה, אך לא פורסם ברבים. לקראת מועד שישים שנה לנישואי הרב שליט"א החליטו בני המשפחה להוציא אותו לאור מתוקן ומהודר במהדורה פנימית-משפחתית, והספר מרגש עד דמעות. יומן זה הוא למעשה ספר זיכרון לעיר יפהפייה שנהרסה עד היסוד ונקברה בחולות, ולחזון גדול לאומי ותורני שנגז. היומן מתחיל בג' באדר תשמ"ב בנסיעה משפחתית לשבת לישיבה בימית, ומסתיים עם הפינוי העצוב והמרגש של הישיבה בכ"ט ניסן תשמ"ב. בדברי הסיכום כותב הרב אריאל שהפיצה שנפרצה בימית גרמה לאסון הגירוש כ"ה שנים אחר כך בגוש קטיף. לדעתו הציונות החילונית, שמגדירה את התחלתה הרשמית עם העלייה הראשונה בשנת תרמ"ב, למרות שהיו כמה עליות לפנייה שבנו חלקים מהארץ בקדושה ובטהרה, סיימה למעשה את תפקידה בדיוק אחרי מאה שנה בשנת תשמ"ב עם הגירוש וההריסה של ימית, והעבירה את השמירה על מרחבי ארץ ישראל לידי ההתיישבות הדתית שבה תלוי עתה עתיד הארץ והמדינה. אני הקטן ממליץ בכל לשון למשפחת אריאל לדאוג להדפסת והפצת הספר הנפלא הזה ברבים, כמצבה מרגשת לימית של העבר ואות כיוון להמשך יישוב ארץ ישראל בהווה ובעתיד.

יקר תפארת. פירושים, חידושים והגיגים לפרשיות השבוע ולנ"ך. יעקב קאפל רייניץ. נוה דניאל, תשפ"א. שצא עמ'. (02-6426887)

זהו ספרו העשירי של הרב רייניץ, תלמיד חכם ומחנך, הידוע בעיקר מהמהדורה החדשה והמתוקנת שלו לפירוש הטור הארוך על התורה ולפרפראות המכונות 'בעל הטורים'. 'יקר תפארת' כולל נוסף לפירושים, רובם קצרים וחדים, גם גימטריאות ופרפראות, ענייני מידה כנגד מידה בתנ"ך, לשון נופל על לשון, פתיחה וחימה באותו עניין, ומקרים רבים בהם 'הכתוב מפרש את עצמו'. למשל בעניין אחרון זה מזכיר המחבר את הפסוק משירת הים 'ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב', ומצטט את הרשב"ם שמסביר שבחלק הראשון של הפסוק מדבר בפירוש על ה' אך לא ברור מה תפקידה של 'ימינו', ורק החצי השני של הפסוק משלים ומפרש מה עשתה ימינו של ה'. כך גם בפסוק 'ויהי בישורן מלך' וכו' מסביר הרב

יק"ר שכוונת הפסוק להסביר מתי יהיה מלך בישראל - רק בהתאסף ראשי עם וכו', וזה המקור לפירוש רש"י שרק בהתאסף ראשי ישראל יחד ושלוש ביניהם אז הוא מלכם. מרגשת מאוד הערתו של הרב רייניץ, ניצול השואה, לסוף פרשת 'וזאת הברכה': 'עד הים האחרון. פירש"י על תקרי הים האחרון אלא היום האחרון, הראהו הקב"ה למשה כל המאורעות שעתידין ליארע לישראל עד שיחיו המתים'. וכאן מוסיף המחבר כשהתרגשותו ניכרת מדבריו: 'ומה הרגיש ומה הגיב משה כשהראה לו הקב"ה את השואה?!'... יאריך ה' את ימיו של הרב רייניץ שליט"א, ויזכה עוד להתחיל ספרים ולסיימם, ללמוד וללמד וכו'.

ישועת ה'. הרב אליהו רחמים זייני. חיפה, אור וישועה, תשפ"א. 319 עמ'.
(prs@orvishua.org.il)

בירור הלכתי בעניין חובת אמירת הלל ביום העצמאות, ובעיקר התמודדות עם טענות הגרע"י זצ"ל ביביע אומר ח"ו או"ח סי' יא שקבע לומר ביום העצמאות רק חצי הלל בלי ברכה ודווקא בסוף התפילה. המחבר דן גם בעניין האפשרות לאמירת הלל נוסף בליל יום העצמאות כמו בליל הסדר, ובשאלה אם לומר בליל יום העצמאות ברכת 'שהחיינו'. בחלק השני של הספר מובאים דבריהם של חמישה מגדולי ישראל העוסקים בנושא יום העצמאות מהצד ההלכתי וההגותי, וכן תשובת החיד"א המפורסמת העוסקת בחובה לומר הלל על נס שנעשה לציבור. הרב זייני מדגיש בהקדמתו שכמה מגדולי ההוגים הגויים בדורנו ציינו בהקשרים שונים שהם לא מכירים בכל ההיסטוריה מציאות כזו של עם שחוזר לארצו אחרי מאות שנים ונלחם וכובש ומיישב ומקים מדינה מפותחת, ומנס כזה שאין לו אח ורע בתולדות האנושות אי אפשר להתעלם. גם בספר זה משתמש הרב זייני שליט"א במידה מסוימת בשיטת ההדגשה של טקסטים בצבעים שונים, ולענ"ד המוסיף גורע.

כי תשא. שיעורם שניתנו בימי זכרון של בנו מנחם ישראל ז"ל. משה גנץ. שעלבים, תשפ"ב. 70 עמ'. (moshegn2@gmail.com)

לפני ל"ה שנים נהרג בתאונת דרכים בנו הבכור של הרב משה גנץ שליט"א, ר"מ בשיבת שעלבים, וכל בית ישראל בכו את השריפה אשר שרף ה'. יום הזיכרון חל בדרך כלל סמוך לשבת פרשת כי תשא, בכל יום זיכרון מוסר הרב גנץ שיעור העוסק בהיבט מסוים בפרשה לבני המשפחה ולחברים מקשיבים, ועתה הוא ריכז חלק מהשיעורים האלו בחוברת מהודרת מלגו ומלבר. נידונים בחוברת השבת והקטורת ומחצית השקל ושמן המשחה וחסא העגל ותפילות משה אחריו וי"ג מידות והלוחות הראשונים והאחרונים וגם קרני ההוד של משה, עליהן כותב הרב גנץ שהעור הוא הגבול הגשמי שמגביל סביב סביב את גופו של האדם ותפקידו למנוע כניסת חומרים מזיקים לגוף - אך הוא גם מונע את רושם הארת נשמתו הטהורה החוצה, ורק אצל משה רבנו ע"ה שהיה תכלית הענווה העור החיצוני לא עצר את פריצת האור הפנימי, ולזה התכוונו חז"ל כשאמרו 'בזכות ויסתר משה פניו זכה לקרן עור פניו'. וזהו רק פירור אחד מתוך החוברת הצנועה והנאה

המלאה תורה ואור, לזכרו של בחור וטוב ישראל גנץ ז"ל הזכור לטוב שלא זכינו ליהנות עוד מאורו. תנצב"ה.

כיצד סדר משנה. על מבנה המשנה ודרך לימודה בעל פה. פינחס אליהו וורנר. עורך: הרב משה שוחט. סילוור ספרינג, תשפ"א. קלג עמ' (pwner99@gmail.com)

הרב ורנר למד שנים רבות בישיבות בארה"ב, ובנה בית של תורה וגדולה. כל השנים המשיך להיות שקוע בלימוד, ובעיקר נתפס ללימוד המשנה. את פירות לימודו הוא מבקש בספר זה להגיש לציבור, כולל דרך בלימוד ובקניין ששת סדרי המשנה בתוכנם ובצורתם, תוך תשומת לב מיוחדת לסדר ולצורה שבה נכתבה המשנה, בהנחה שמטרת מחבריה הייתה שהיא תילמד ותיזכר בעל פה. לדעת המחבר דווקא במקום שבו מבנה המשנה או לשונה מעט מורכבים או סתומים, דווקא שם יש למצוא רמזים לשיטות שונות בהבנתה. הוא מסביר ומדגים את עומק משמעות הכללים בחז"ל בהבנת המשנה בהם 'אגב רישא תנא סיפא', 'דרך קצרה', 'מוחלפת השיטה' וכד'. המחבר ממליץ ומדריך איך ללמוד את המשנה, כולה או רובה, בעל פה ממש, ומדגיש את התועלות הגדולות הלמדניות והרוחניות שאפשר להפיק מלימוד זה.

כתאב אלשהאדאת ואלותאיק, והוא ספר העדויות והשטרות לרב סעדיה גאון. מהדורה ביקורתית בצירוף מבוא, תרגום, חילופי נוסח והערות. מאת מנחם בן-ששון וירחמיאל ברודי. ירושלים, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, תשפ"א. 296 עמ' (info@academy.ac.il)

פרופ' בן ששון הוא מומחה להיסטוריה של היהודים בארצות האיסלאם ופרופ' ברודי הוא מומחה לספרות חז"ל ולתורת הגאונים, והשילוב של עבודת שניהם במשך שנים רבות הביא לתוצאה יוצאת מן הכלל. מדובר על הוצאתו לאור בפעם הראשונה של אחד מספרי ההלכה הראשונים שחוברו אחרי חתימת התלמוד, שנכתב ע"י רס"ג בערבית-יהודית בשנת ד' אלפים תרפ"ו (926) ואבד במשך השנים, אך צוטט בספרי ראשונים וקטעים רבים ממנו נמצאו בגניזה. שני המהדירים הצליחו כבמעשה להטים לשחזר את רובו הגדול של הספר ולסדרו לפי שערי ופרקיו, והוא מוצג לפנינו כמעט כפי שחובר לפני 1100 שנים. מבוא מקיף של עשרות עמודים מסביר את עניין ספרות השטרות והתפשטותה בתקופת הגאונים והראשונים, דן בסידורו ובלשונו של חיבור זה ומתאר את מהלך הכנתו, ובגוף הספר נמצאים עמוד מול עמוד הגירסה המקורית הערבית והתרגום העברי, עם שינויי נוסחאות ומקורות וביאורים והערות והשלמות. מהדורה ראשונית של חיבור זה פרסם פרופ' בן ששון בשנתון המשפט העברי של האוניברסיטה העברית כבר בשנת תשמ"ו, אך רק עתה יצאה המהדורה השלמה של החיבור. ב'פתח דבר' כתבו המהדירים שעד שנת תשנ"ה הם עבדו יחד 'כדי לאתר את מירב הקטעים שבגניזת קהיר ולהעתיק אותם ולתרגמם ולהניחם ביד הלומדים והחוקרים במהדורה ביקורתית מיטבית', והספר נמסר לדפוס בשנת תשנ"ו, 'ולאחר מועד זה עדכון הספר היה מזדמן'. אם אני מבין נכון - נרמז כאן שלקח לאקדמיה הלאומית הישראלית למדעים 25 שנה להוציא לאור ספר

שהוגש והתקבל להדפסה בשנת תשנ"ו, כאשר בשנים אלו חקר הגניזה התקדם באופן מרשים ביותר (הרבה בזכות פרויקט פרידברג), ויתכן מאוד שנמצאו וזוהו בינתיים קטעים רבים נוספים שאפשר היה להשלים איתם את הספר המיוחד הזה! חבל.

כתובות ותנאים לחג השבועות בקהילות ישראל. מאיר נזרי. ירושלים, מוסד הרב קוק, תשפ"א. 656 עמ'. (nez@neto.net.il)

מנהג קדום נהג בקהילות ספרד וצפון אפריקה, והתפשט גם לחלק מקהילות אשכנז, שגדולי ישראל כתבו 'כתובות' ו'תנאים' נמצאים ומחורזים בין הקב"ה לעם ישראל ושוררו אותם בהזדמנויות שונות ובעיקר בחג השבועות, כשבראש כולם עומדת כמובן הכתובה המפורסמת של ר' ישראל נג'ארה 'רד דודי לגנו'. ד"ר נזרי מבר אילן אסף למעלה מעשרים יצירות כאלו מדפוסים ישנים ומכתבי יד, ההדיר וניקד ופיסק והסביר ופירש והרחיב, כתב מבואות והוסיף הוספות, ופתאום מדובר על ספר עב כרס המכיל הון תורני ותרבותי עצום. חוץ מחשיבותן לגופן יש באיסוף יצירות אלו גם הבעת כבוד וההערכה וחיבה למנהגים קדומים שלאט לאט כמעט נעלמים מן העין ומן הלב. זהו ספרו השביעי של ד"ר נזרי, שכל ספריו עוסקים במחקרי שירה ופיוט ומהווים למעשה הצלה של חלקי יהדות שהיו עלולים להיכחד מן העולם בלי המאמץ הלאומי והמחקרי והאירגוני שנטל על עצמו המחבר, ויישר כוחו.

האמין, לאהוב, לחנך. אלי שיינפלד. ירושלים, ספריית בית אל, תשפ"ב. 155 עמ'. (elidid@gmail.com)

הרב אלי שיינפלד הוא סופר ומחנך ומדריך הורים, וכבר השפיע טובה מרובה על בודדים ועל משפחות. ספר נוסף זה בסדרת ספריו מטרתו לחזק את האינטואיציה החינוכית ההורית, ולתת להם נדבך של תובנות חינוכיות ועצות מעשיות בלי לנסות לחנך אותם מחדש ובלו לגרום להם לייסורי מצפון, ומאידך בלי להבטיח פתרונות פשוטים לבעיות הלא-פשוטות של צעירי דורנו. בספר שלושה שערים - הראשון עוסק בעקרונות וכללים חינוכיים בסיסיים שמדגישים את מרכזיות ההורים בחינוך ילדיהם, השני עוסק בחינוך ילדים והשלישי בחינוך מתבגרים, שהיום מנעד הגילים שלהם מתחיל עוד לפני הבר מצוה ומסתיים אי שם בשנות העשרים המאוחרות... לפעמים מקוצר רוח ועבודה חינוכית קשה שוכחים ההורים ששלושת השותפים ליצירת האדם ממשיכים להיות שותפים גם בגידולו וחינוכו, ולכן הקשר בין האמונה והתפילה לחינוך מודגש לאורך הספר שמסתיים בתפילת השל"ה. הרבה תועלת עשויה להביא קריאת ספר זה ואימוץ תכניו.

לקרא כולם בשם ה'. על הגיור בזמננו. הרב חננאל עמי-ישראל זייני. חיפה, ישיבת אור וישועה, תשפ"ב. 101 עמ'. (orvishuamt@gmail.com)

ספרו של הרב חיים אמסלם 'זרע ישראל' מהווה מקור וחיפה לקבוצה קטנה של רבנים ולקבוצה גדולה של פוליטיקאים להוסיף ולעלות ארצה בני משפחה גויים של יהודים, ואחרי שהם התערו

בארץ לצאת בזעקות חמס על כך שלא מגיירים אותם גיור זריז ומקל הרבה יותר משורת הדין, כי הרי 'אחינו הם'. בחוברת תמציתית זו מתייחס הרב חננאל זייני, המשמש כר"מ בישיבת 'אור וישועה' בחיפה בראשות אביו הרב אליהו רחמים זייני, בכבוד ובנימוס לרב אמסלם ולספריו ולדעותיו, אך עובר על עיקרי דבריו בספר נקודה אחר נקודה ופשוט מוחק אותם בזה אחר זה מההלכה - הוא מוכיח בגישה הלכתית-למדנית, לא פובליציסטית ולא וכחנית, שאין שום מקור הלכתי לחידוש שהייחוס של גוי שהוא 'מזרע ישראל' שונה מאשר של גוי גמור, ושאינן עניין הלכתי וגם לא רעיוני להקל עליו את הגיור מעבר לשורת הדין. הרב זייני גם דוחה בשתי ידיים את הדעה, שכבר השתרשה בחלק מן הציבור, שהרבנים הספרדים נהגו להקל בגיור יותר מהאשכנזים, ומוכיח שגם הם דרשו גיור גמור גם לבני משפחות גוים של יהודים, כולל קבלת מצוות, ולא הסתפקו אצלם בגיור תוך הצהרה שהם יחיו 'כמו יהודים מסורתיים', כפי שטוענים הרב אמסלם וחבריו. אכן, ממשלות ישראל ובעיקר הסוכנות היהודית ושליחיה פשעו בארבעים השנים האחרונות בהבאת רבבות גוים לארץ ויצירת בעיה בקנה מידה היסטורי, אבל הפתרון אינו עיקום ההלכה וקביעת תהליך גיור שאינו תופס לרוב ככל הפוסקים אפילו בדיעבד. דברים דבורים על אופניהם.

מדעי היהדות. כתב העת של. כרך 56 [תשפ"ב]. עורכים: איתמר גרינוולד, יעקב דויטש. ירושלים, האיגוד העולמי למדעי היהדות, תשפ"ב. 212+36 עמ'.
(worldunion@jewish-studies.org)

שישה מאמרים בעברית ואחד באנגלית, ועוד תקצירים וסקירות קצרות של ספרים וכתבי עת במדעי היהדות שיצאו לאור לאחרונה, מכיל כרך זה של 'מדעי היהדות'. יובל פרנקל מבר אילן בוחן סיפורי חז"ל העוסקים בחוני המעגל ורבי חנינה בן דוסא שהם אבות-טיפוס של 'אנשים קדושים' בתולדות ישראל, ובדק את היחס כלפיהם מצד חכמי הדורות בעיקר בהקבלה בין האיש הקדוש והמקום הקדוש - בית המקדש וכל מה שסביבו. מסקנתו היא שהסיפורים מביעים דרכים שונות כדי להבין את היחסים המיוחדים שבין האדם הקדוש למקדש, כאשר בניגוד לתפיסה הנצרות לא קיימת זהות בין הקדושות האלו. ד"ר יוסף מרקוס ממכללת הרצוג שע"י ישיבת הר עציון מראה את הגישה החיובית והמתחשבת של היהדות לגבי עבודת ה' של בעלי מום מסוגים שונים, בניגוד לגישה של אנשי כת מדבר יהודה שהדירו לחלוטין אנשים אלו מכל קשר לעבודת ה'. בהמשך מתאר פרופ' אביעוז מבר אילן סביב לפירושי קדמונים על הפסוק 'כאיל תערוג על אפיקי מים' וכו' את היחס לידע המדעי בימי הביניים, כשהדיון סובב סביב לדעה המקובלת אז שהצורך החיוני של האיל במים קשור למנהגו לאכול נחשים! ד"ר אברהם דוד מירושלים חוקר ומתאר את תהליך התקבלות ספרי ההיסטוריה של יוספוס כמקור מוסמך בראשית תקופת האחרונים, ועל הבלבול רב השנים (הקיים עד היום אצל רבים) בין ספרי יוספוס הלטיניים שנכתבו סמוך לחורבן בית שני לבין ספר יוספון העברי שחובר בראשית תקופת הראשונים. מאמר אחר עוסק ביחס של חכמי 'אסכולת פריז', ההוגים היהודיים שהתרכזו בצרפת בשנים שאחרי השואה סביב לְוִינְס וְנֶהָר והרב אשכנזי ('מאניטו'), אל דמותו והגותו ויהדותו של שפינוזה, כאשר ברקע נמצאת קריאתו המפורסמת של בן גוריון להחזיר את שפינוזה המוחרם לארון הספרים היהודי... לא יקום ולא יהיה.

מה ד' שואל מעמך. החזרה אל יסודות חיינו. דוד ג'יאמי. ירושלים, מתוקים מדבש, תשפ"א. 123 עמ'. (metukimidvash14@gmail.com)

הרב ג'יאמי משמש שנים רבות כר"מ בישיבת הר המור, ופרסם כבר כמה ספרים וחוברות העוסקות בענייני תלמוד תורה, חינוך, צניעות ועוד. חוברת מהודרת ומיוחדת זו פונה אל הציבור הדתי-לאומי לגווניו ובעיקר אל המחנכים ואל בני הנוער, ומנסה להסיר את הלוט מעל המושג 'יראת שמים' וחשיבותו המעשית לחינוך הפרט והכלל. כל יהודי שומר מצוות רוצה ומצפה להיות 'ירא שמים', אבל הביטוי רב המשמעות הזה אינו פשוט כלל להגדרה וליישום, לא בהיבט הפרטי שלו ולא בהיבטו הציבורי. לדעת הרב דוד, כפי שהוא מוכיח מהמקורות הרבים שהוא מציג, עיקר יראת השמים היא ההתבטלות הרגשית וההגיונית כלפי בורא העולם שמעלינו, התבטלות אמיתית שאינה קלה להשגה (בעיקר בדורנו) ואינה מובנת מאליה גם אצל אנשי אמת עובדי ה'. לדעתו שיקול הדעת בהכרעות ציבוריות וחברתיות וגם בהחלטות פרטיות ומשפחתיות צריך להיות מכוון ע"י יראת שמים, למרות שממבט ראשון יראת השמים הזו מנוגדת במידה מסוימת להתלהבות הטבעית (בעיקר אצל בני נוער - אבל לא רק), לזרימה, לאהבה (כן, גם אהבת ה'), לחיבור עם הסובב ועוד. בין השאר מתבטאת יראת השמים ביחס לתרבות המערב שסובבת אותנו מכל צד והפכה אצל יהודים רבים לחלק מובנה מהחיים, אם כי היא מנוגדת רובה ככולה ליראת השמים שבאדם. הרב ג'יאמי מסיים את דבריו בצורך לאזן בין אהבת ה' ליראתו במינון נכון ומועיל. הלוואי שנזכה.

מטמוני המפרשים. פנינים מתוך מדרש רבה, הזוהר ומפרשי התורה. פרשת וישב. אבנר מרדכי. מבוא חורון, תשפ"ב. 114 עמ'. (boaazz@gmail.com)

המחבר, ירושלמי במקור ותושב ותיק בישוב מבוא חורון, הוא צאצא ליהודים יקרים מוסרי נפשם על קידוש השם מאנוסי משהד שבאיראן. כל חייו בנה את הארץ כאשר אמנותו ותורתו וחינוך ילדיו עיקר, ובמשך שנים רבות עמל לחבר לקט של פירושים על סדר התורה. בינתיים יצא לאור בעריכת בנו הרב בועז, חוקר בכיר במכון שלמה אומן, הקונטרס 'מטמוני המפרשים' על פרשת וישב, המכיל את המקרא, רש"י ובעל הטורים, ולקט נאה ומושכל מתוך מדרש רבה, הזוהר, וגדולי המפרשים - רשב"ם, ראב"ע, רמב"ן, ר"ע ספורנו, אור החיים וכלי יקר. ישר כוחם של המלקט והעורך, תועלת גדולה תהיה לרבים כאשר הספר כולו יצא לאור.

מכלול. מאת רבנו דוד קמחי זצ"ל, הרד"ק. הוא חלק הדקדוק. יו"ל ע"פ כתה"י והדפו"ר עם מבואות והערות והפניות וביאורים והשלמות ונספחים. הרב יהודה לנדמן. שעלבים, מכון שלמה אומן, תשפ"ב. 49 + תתקלא עמ'. (wso@shaalvim.co.il)

תורת דקדוק לשון הקודש עמוקה ורחבה היא מאוד. היא ניצבת על מסד כ"ד ספרי המקרא וצירוף מסוים וחלקי של מילים ארמיות ובהמשך של מילים יווניות ואחרות שנכנסו ללישנא דרבנן שבה כתובים התלמודים ורבים מהמדרשים. מהבסיס הזה צריך היה ליצור כללים ופרטים שמהם נלמד להבין את מה שיש וליצור ביטויים חדשים לפי הסגנונות המתחדשים בכל יום ובכל

דור. אחד מגדולי החכמים שעסק בכללים ובפרטים אלו, כשהוא מתבסס בין השאר על חכמים שעסקו בנושא בדורות שלפניו, היה מפרש המקרא הנודע רד"ק איש ספרד ופרובנס, שכתב על כללי לשון הקודש ספר גדול בשם 'מכלול' ובו שני חלקים - 'חלק הדקדוק' שבו הכללים, ו'ספר השורשים' שבו הוא מנה וניתח אלפי מילים במקרא לפי סדר א"ב על פי הכללים שכלל בחלק הראשון של הספר, הוא 'חלק הדקדוק'. במהלך השנים מסיבות שונות התייחד השם 'ספר מכלול' לחלק הדקדוק הנ"ל, והחלק השני נקרא 'ספר השורשים', ובדרך כלל הם נעתקו ונדפסו כשני ספרים שונים המשלימים זה את זה. מכון שלמה אומן נטל על עצמו את הוצאתם לאור של שני חלקים אלו במהדורה חדשה ומתוקנת על פי כתבי היד והדפוסים הראשונים, ועתה יצא לאור חלק הדקדוק בההדרתו ועריכתו המעולים של האברך היקר הרב יהודה ליבוש לנדמן מבני ברק, נכדו של הגאון הגדול רבי גדליה נדל זצ"ל תלמידו המובהק של החזו"א, כאשר בחודשים הקרובים תצא לאור בעז"ה מהדורה מתוקנת ושלמה של 'ספר השורשים' בידי המומחה ללשון הקודש הרב יעקב לויפר מירושלים. המהדורה החדשה של זוג הספרים הזה תהיה בעז"ה ללא ספק מהדורת הדגל של הספר החשוב הזה על שני חלקיו עוד שנים רבות.

מנחת רפאל. מאמרים. רפאל סויד. בני ברק, תשפ"ב. תסב עמ'.
(zx0527103930@gmail.com)

מגיפת הקורונה שינתה לעיתים סדרי בראשית גם בעולם התורה. כך הרב סויד, אברך בני ברק מוכשר וחרוץ, שנהג נוסף ללימודיו הקבועים להעביר שיעורים סדירים ומזדמנים ב'חבורות' במגוון ישיבות (פוניבז', אורחות תורה, בית מדרש עליון, קרית מלך, שערי תורה ועוד), נאלץ עקב ההגבלות והבידודים לצמצם את שיעוריו ולהתמקד יותר בלימוד בביתו, ופרי לימוד זה כלל מאמרים רבים שפורסמו בכתבי העת התורניים (מוריה, אור תורה, אור ישראל, האוצר, המעיין ועוד) במגוון רחב של נושאים. המיוחד במאמריו התורניים של הרב סויד הוא הידע המקיף גם בסוגיות שאינן כלולות בדרך כלל במסגרת לימודי אברך קונבנציונאלי, ההיכרות הרחבה שלו עם מאמרים תורניים שהתפרסמו בקבצים וכתבי עת מכל הסוגים והשימוש בהם בצורה מושכלת, הקשר ההדוק שיש לו עם תלמידי חכמים חשובים - גם בזכות עצמו וגם 'בזכות אבות' (אביו שליט"א קשור לכמה מגדולי הדור וגם סבו זצ"ל היה קרוב אליהם), הגישה האובייקטיבית והישירה שלו גם כשהוא עוסק בנושאים רגישים (התנהלות בתי הדין הפרטיים והציבוריים, גיורים ללא שמירת מצוות, כפיית גט במקרים מסופקים, הנאה מחילול שבת ממשלתית, חשש לטומאת מת במרחב הציבורי - בעיה קשה לכהנים במקומות לא מעטים בארץ, גישה מתירנית מדי להיתר ממזרים בימינו, דין גזל ממוסדות השייכים למדינת ישראל (עם הערה שזו שאלה השקפתית יותר מאשר הלכתית) ועוד. בסוף הספר נמצא קונטרס גדול (כמעט מאתיים עמודים) ובו עובדות ושמועות ועדויות ומעשים ופסקים ששמע וראה הרב סויד אצל כמה מגדולי ישראל זצ"ל ושליט"א כשנלווים אליהם בירורים והערות משלו. יש בספר שילוב מיוחד של תקיפות 'קנאית' בנושאים מסוימים, עם רוחב דעת והתייחסות חיובית ומכבדת גם לתלמידי חכמים מעולמות תורניים שונים משל הרב סויד, והדבר ראוי לציון. לאחרונה מונה המחבר לראש כולל חשוב, יזכה להרביץ תורה לרבים בעל פה ובכתב ויעלה מעלה מעלה.

מצות כיבוד הורים. הרב יצחק שפירא. יצהר, ישיבת עוד יוסף חי, תשפ"א. 74 עמ'.
(kenig1986@gmail.com)

הרב יצחק שפירא מנסה להכניס איזון ביחס בין אבות לבנים. נקודת המבט שלו היא מלמעלה למטה, מהציווי האלוקי לכבד את ההורים בלי תנאי - לגישה המעשית ביצירת חיבור חיובי ביניהם ובגישור על תקלות בקשרי הורים-ילדים, קשרים שלעיתים לא-רחוקות אכן אינם פשוטים. בארבעה פרקים בהם עשרות פרקי משנה הוא עובר על נקודות רבות הדורשות תשומת לב והבנה עמוקה לגבי הקשר המשולש הזה בין הקב"ה, ההורים וילדיהם, מדגיש את הנתינה הרבה של ההורים לילדיהם גם בגיל מבוגר בו הם כאילו יותר נעזרים מאשר עוזרים, מרחיב בעניין הצד של 'מורא' ההורים שלפעמים נעלם ונבלע בתוך 'כיבוד' ההורים, מבקש להפנים שגם הורים שטועים בהנהגתם ובדרכי חינוכם הם עדיין הורים שצריך לכבד, מזכיר להורים שגם להם יש חובות והגבלות ביחס שלהם לילדיהם הקטנים והגדולים, ונספח שלם עוסק בדרכים יהודיות ליעוץ וטיפול במקרים שנוצר צורך כזה, עם כמה דוגמאות מרגשות.

משנת נחמיה. משיעורי הגאון הגדול רז"נ גולדברג זצ"ל. אה"ע, חו"מ, או"ח. חלק ראשון. ירושלים, תשפ"א. תסא עמ'. (Ag5711176@gmail.com)

על שיעוריו הנפלאים והמרובים מאוד של רבנו הגרז"נ זצ"ל בכל חלקי התורה דברו וכתבו כבר רבות, ונדמה שחיבה יתירה הייתה לו להוראת נושאים הקשורים לחו"מ, והיו שאמרו שחלק ניכר מהדיינים בארץ הם היום תלמידיו באופן ישיר ועקיף. בספר זה נאספו עשרות שיעורים שהעביר בכולל 'דרכי התורה' שבירושלים בראשות הגרא"ש צבאח שליט"א, אותם סיכם והעתיק וערך חתנו של הגרז"נ הרב יצחק חיים פוס מראשי הכולל, והוציא לאור בנו - ידידי רבי אהרן גולדברג, עם מבוא מרגש על אביו הרב ועל תורתו. ארבעים סימנים בספר זה, הראשון עוסק בנאמנות עד אחד בעדות אשה, והאחרון בעניין חיוב כוס בארבע כוסות ובקידוש ובעניין שלוחו של אדם כמותו ודין שומע כעונה, תורה מפוארת בכלי מפואר.

מתנחלים בארץ האבות. הרב משה והרבנית מרים לוינגר. חלק ראשון. נעם ושירה ונגרבור. אירוסים: שמולי לנדסמן. 57 עמ'. ירושלים, דברי שיר, תשפ"ב. (info@dshir.co.il)

הזוג ונגרבור זכה לחבר כבר ספרים רבים בסדרה 'גדולי האומה לילדי ישראל', על דמויות מופת שהאירו את דרכו של עם ישראל בדורות האחרונים. הפעם הם בחרו בזוג מוכר למבוגרים שבנו - אך כבר הרבה פחות לצעירים וק"ו לילדים, בני זוג שכל חייהם היו שרשרת אחת ארוכה של מסירות נפש לתורה ולעם ולארץ, והרבה ממה שיש בהתיישבות ובתורה ביו"ש ובמידה מסוימת גם בתוך 'ארץ ישראל הקטנה' קיים בזכותם. הספר כולל כ"ד סיפורים מרגשים מנערום ועד זקנותם של הזוג לוינגר, כשברקע נמצא חידוש היישוב היהודי בחברון ובכל יש"ע והאנשים שעשו במו ידיהם ובעז"ה את ההיסטוריה, עם הרבה אהבת תורה ויראת שמים ומסירות נפש והודייה לה' על כל מה שיש. וגם תפילה על כל מה שעדיין אין. האירוסים הצבעוניים המרשימים שבספר יקרבו אותו ללא ספק לליבם של

הילדים, וכמו אחיו הגדולים גם ספר זה יצטרף לסדרה משובחת ומחנכת ומותחת שלא יהיה ילד אחד במשפחה שלא יקרא אותה עד תומה.

נחש הנחושת. אנלוגיות תנ"כיות על שבר ותיקון בחיי היחיד והמדינה. הרב אברהם וסרמן. רמת גן, תשפ"א. 248 עמ'. (vavraham59@gmail.com)

אנלוגיה (הֶקֶשׁ בעברית) פירושה השוואה או הדמיה בין שני מושגים או אירועים בעלי קווי דמיון מסוימים. בהקשר של הספר החדש הזה הכוונה היא לניתוח סוגיות ואירועים תנ"כיים ודימוקים לאירועים בני ימינו תוך הדגשת הדומה והשונה ביניהם, מתוך בחינה האם ומה ניתן ללמוד מסיפור תנ"כי לימינו. הרב וסרמן, ר"מ בישיבת רמת גן ומחברם של כמה ספרים חשובים, פרסם זמן מה אחרי גירוש תשס"ה ספרון בשם 'חמש אנלוגיות ועוד אחת' שכלל התבוננות מיוחדת בפרקי תנ"ך מסוימים ושאיבת תובנות מהם על חיינו ועל כיווני ההתנהלות הראויים של הציבור שלנו בעקבות הגירוש הנ"ל מגוש קטיף, וספרון זה מהווה עתה את החלק השני של ספר זה 'נחש הנחושת'. בחלק הראשון והעיקרי נמצאים י"ג פרקים חדשים, שבחלקם הראשון מנותח באופן מקורי אירוע תנ"כי ידוע, ובחלקם השני תחת הכותרת 'כיוונים' נידון האם ומה ניתן ללמוד מפרשה זו לימינו. הפרק הראשון עוסק ברצונו של לבן 'לעקור את הכל' ע"י ביטול השידוך האלוקי של יצחק עם רבקה אחותו, וב'כיוונים' מראה המחבר איך לפעמים פרגמטיזם מוגזם יכול לקלקל ולהרוס הזדמנויות אלוקיות שמוגשות לנו על מגש של כסף, כמו למשל הישגי מלחמת ששת הימים שעשויים היו להביא לבניין הארץ לדורות בכל מרחביה ובעיקר לשינוי מעמדו העגום של הר הבית, כאשר החמצת ההזדמנות הזו היא בכייה לדורות. הפרק השמיני עוסק במלך אחז הרשע שביטל את עבודת המקדש ובמלך חזקיהו בנו הצדיק שנלחם בעבודה זרה, ובין השאר כיתת את נחש הנחושת שהיה 'גיבור' של נס גדול בזמן יציאת מצרים אך הפך לכלי לעבודה זרה בימיו. ב'כיוונים' בסוף הפרק מדבר הרב וסרמן על ממלכתיות קדושה ופסולה, על הגבורה שנדרשת לכתת 'נחשים' מסוגים שונים ועוד. הרבה כאב נמצא בפרקי הספר השונים כאשר המחבר מתאר מה שחסר לנו עדיין ומצביע על החמצות של מנהיגינו בהווה ובעבר הקרוב, אך גם הרבה אופטימיות והרבה תקווה שהדרך הנכונה שאנו הולכים בה בעקבי רבותינו הגדולים תביא אותנו בעזה"ת להמשך צמיחת גאולתנו.

סיפורי הרב יוסף חיים מבגדאד. היבטים פואטיים, אידאיים וחברתיים. רבקה קדוש. רמת גן, אוני' בר אילן, תשפ"א. 274 עמ'. (press.office@biu.ac.il)

ספר זה מתבונן בעיניים מחקריות בסיפורים שמופיעים בדרשותיו הרבות של רבנו בעל הבן איש חי זצ"ל. בגישה רב-מערכתית בוחנת ד"ר קדוש את הסיפורים מבחינה רוחנית, חברתית, מוסרית וספרותית ומשווה אותם במידת האפשר למסורות מקבילות, על רקע שומעיהם - חברי הקהילה היהודית הגדולה בבגדד שלפני מאה שנים. נידונים בין השאר בספר תפקידם של הסיפורים בתוך דרשותיו, המסורות והמקורות שמהם נטל את סיפוריו, השינויים שחלו בסיפורים תוך כדי העברתם ממקורם אל הדרשה, אומנות הסיפור של רבי יוסף חיים, וגם מה

ניתן ללמוד מסיפוריו על דורו ועל הקהילה שבה חי ופעל. הרב יוסף חיים השתמש בסיפורים ככלי בעל חשיבות עליונה להעברת מסרים ישירים ועקיפים, והצליח בעזרתם לשמר את קהילתו בדור שבו כבר נפערו בה סדקים בשמירת ההלכה ונתגלו בה ניצני 'התמשכות', ודרכו הגאונית בהעברת דרשותיו וסיפוריו מנותחת בהרחבה בספר.

ספר מצוות גדול. הסמ"ג השלם מהדורה בתרא ומהדורה קמא ע"פ כתבי יד קדומים עם פירושי ראשונים ואחרונים מכת"י ודפו"ר בתוספת מבוא ומקורות וביאורים וצינונים. **לא תעשה כרך ראשון א-קכו.** שעלבים, מכון שלמה אומן ומכון ירושלים, תשפ"ב. 44+תתרנא עמ'. (wso@shaalvim.co.il)

מהדורה מעודכנת של שני הכרכים הראשונים של חלק הלאוין של מהדורת הסמ"ג השלם יצאה לאור עתה מחדש בכרך אחד, עם מבוא מעודכן ונספחים מסודרים מחדש, כחלק מההכנות לסיום פרויקט הסמ"ג השלם שמכון שלמה אומן החל בו לפני שנים רבות. גם הכרך הראשון של חלק העשין של הסמ"ג השלם כבר מעומד ונמצא עתה בהגהות האחרונות, ויצא לאור בעז"ה בשבועות הקרובים, רוב החומר של הכרכים האחרים גם הוא כבר מעובד, ואם יעזור ה' בעדנו יצא לאור בשנים הקרובות כל שנה כרך אחד של הסמ"ג השלם עד לסיום הסדרה בשישה כרכים, שלושה לחלק הלאוין ושלושה לחלק העשין. הדפסנו את המהדורה הזו בפורמט מוקטן מעט, כך שכעת החלק הראשון של הלאוין (שכולל בתוכו את שני הכרכים שנדפסו בזמנו כאמור ואזלו מזמן) זהה בגודלו לכרך של רמב"ם פרנקל ספר זרעים בערך, אמנם שמן אבל סביר. נוסף לשינויי הנוסחאות והצבעה שיטתית על המהדורות השונות של הסמ"ג ומראה מקומות מדויקים למקורות הסמ"ג ולדיוני הראשונים והאחרונים בעניינו, כוללים כרכי הסמ"ג השלם גם את גדולי מפרשי הסמ"ג על פי דפוסים ישנים וכתבי יד - רבי אייזיק שטיין, רבי זלקלי זק, המהרש"ל, המהרי"ק ותלמידיו ועוד, שהרי בזמנו הסמ"ג היה ספר הפסיקה המרכזי של יהדות צרפת ואשכנז, ולא לשוא זכה למקום של כבוד על דפי הש"ס ב'עין משפט נר מצוה' עם הרמב"ם והטור. אחרי עיבוד גדול נראה שבעז"ה פרויקט הסמ"ג השלם עולה שוב על הפסים ואכן ייגמר בעיתו ובזמנו. שני הכרכים הראשונים יצאו לאור כאשר מכון שלמה אומן היווה חלק ממכון ירושלים, אך כבר שנים שהמכון הוא גוף עצמאי, ובעז"ה נעשה ונצליח.

עד שיבוא אליהו. דמותו של אליהו הנביא בספרות התנאים. עדיאל קדרי. ירושלים, מאגנס, תשפ"א. 201 עמ'. (02-6586659)

החוקרים טוענים שאליהו הנביא הוא הדמות הבולטת ביותר במסורת העממית היהודית. האם עובדה זו נובעת מהשילוב של תולדות חייו המיוחדים המסופרים בתנ"ך בשילוב עם המסורת שחייו לא נפסקו, והוא למעשה נותר חי מאז ועד היום? האם זה קשור לכך שהוא אמור לבשר את ביאת המשיח? האם מדובר על דמות אחת - או שלכל דור ודור היה 'אליהו' משלו? הרבה נכתב במדרשים ובמפרשים ובספרות החסידית והמאוחרת על הדמות האלוקית-אנושית הזו. פרופ' עדיאל קדרי מלמד באוניברסיטת בן גוריון ספרות חז"ל, וכשהתחיל לעסוק בדמותו

של אליהו הוא הגיע למסקנה שההתייחסות אליו בספרות חז"ל הקדומה, תקופת התנאים, היא לבדה מספיקה כדי לבנות עולם מלא של מחקרים וביוריים ופירושים והשוואות, וזה מה שהוא עושה בספר זה. בפרק הראשון מובאים כ"א מקורות מתוך ספרות התנאים הדנים באליהו ומעשיו, י"ז הראשונים סביב אירועים המסופרים בספר מלכים בפרקי אליהו, והנוספים עוסקים בפסוק המפורסם בסוף מלאכי 'הנה אנוכי שולח לכם' וכו', באליהו כמי שמשיב את העם בתשובה באחרית הימים, ובתפקידו כמחייה מתים. דברי חז"ל במקורות השנים בהקשרים אלו (וגם דבריהם של חכמים אחרים בתקופת התנאים מכן סירא ועד יוספוס כולל הציורים של בית הכנסת בדורא אירופוס) מנותחים ספרותיות ועיונית, ופרק זה הוא למעשה הבסיס להמשך הדיונים והביוריים בשאר הספר. הפרק השני עוסק בהופעתו המחודשת של אליהו לעתיד לבוא; השלישי בעניין שחז"ל עסקו בו רבות והוא ה'כבוד' שהוא חלק, לכאורה שלא בצדק, למלך אחאב, ובמשמעות מעשה זה לדורות; הפרק הרביעי עוסק בביקורת שהייתה לתנאים על דברים ותגובות של אליהו, כמו למשל על כך שאמר דילטוריה על ישראל, או על קנאותו המופרזת שגרמה למעשה ל'הדחתו' ולמינוי אלישע תלמידו תחתיו; והפרק החמישי עוסק בתיאור דמותו בברייתא של 'סדר עולם'. גם אם לא כל היגד בספר הזה ניתן להיאמר בבית המדרש - יש בו חומר רב על תקופת התנאים, המאיר צדדים שונים של אחת הדמויות החשובות ביותר בהיסטוריה היהודית, שכולנו מצפים לבשורתיה הטובות בקרוב.

עטרת דבורה. פסקי דין שהתבררו בבית הדין בתוספת בירורי הלכה. בענייני אבן העזר וחושן משפט. **חלק ג.** הרב אוריאל לביא. ירושלים, תשפ"א. 593 עמ'.

הרב לביא מכהן כדיין כבר למעלה משלושים שנה, ומשמש כיום כאחד מאבות בתי הדין של ירושלים, אחרי שנים בהם שימש כדיין ואח"כ אב"ד בבית הדין הרבני של טבריה וצפת. לפני תריסר שנים הוציא לאור שני כרכים גדולים של הספר 'עטרת דבורה' ובהם פסקי דין וביוריים הלכתיים שלו, ובכרך חדש זה נמצאים כ-130 פסקי דין מנומקים נוספים שעוסקים בכל העניינים הכבדים שבתי הדין דנים בהם - היתרי נישואין לבעלים שנשותיהם אינן יכולות או רוצות לקבל גט, בירורי יהדות וכהונה, קידושי שחוק, חשבונות סכומי הכתובה במקרים מסופקים, בירורי ספיקות לגבי חיוב המזונות של האב, שאלה אקטואליות - היתר לאב גרוש לקחת עמו את ילדיו כדי לחגוג את ראש השנה באומן בתקופת הקורונה כשאשתו מתנגדת לכך, ענייני טענת 'מאיס עלי', חיוב תשלום דמי הכתובה שהסכום שנכתב בה בלתי סביר, וחיוב האשה בגט עקב קושי שלה בתשמיש - הרב לביא קבע שעם כל הצער על קשייה של האשה, אחרי שנים של נישואין בהן לא התקיים כלל תשמיש כדרך כל הארץ וכמובן שלא נולדו ילדים תביעת הגירושין של הבעל מתקבלת, ותביעת האשה לשלום בית נדחית. כמה סימנים עוסקים בנושאים שאינם מעיקר הדין אך הם חשובים ביותר להוצאת האמת והצדק לאור: מהו 'רוחב' שיקול הדעת המותר לדייני בית הדין, הבעיות ההלכתיות בסדרי בתי הדין שנובעות מהתכונה החדשה שהוכנסה לבתי הדין הרבניים - לעיתים כל דיין קורא את פסק הדין ואת מסמכיו ונספחיו במחשב שבביתו ומחליט וכותב וחותם, ונקבעות הכרעות דין גם כאשר מעולם לא ישבו הדיינים יחד ודנו בעניין התיק הזה, גם במקרים שאין תוקף לפסק דין

שלא ישבו בו יחד שלושה דיינים, שמעו זה את זה והגיבו זה על דברי זה. כאשר היה תיק ממשית אותו היה צריך לקחת ביד ולפתוח ולקרוא את מסמכיו ולדון בהם - כמעט שלא קרה שלא דנו בו הדיינים יחד. נוסף על כך החתימה על מסמכים בתוכנה זו היא חתימה דיגיטלית, וספק אם חתימה כזו תקפה הלכתית כחתימה של בית דין. עוד בעיה בחתימה הדיגיטלית היא שניתן לשנות את הנוסח החתום בלי שזה יורגש כלל, ואם כן ספק אם יש משמעות לחתימה כזו. עוד דן הרב לביא ביחסים בין בתי הדין האזוריים לבית הדין הגדול, במעמד ההלכתי של 'זכרון דברים' שנחתם בין שני צדדים, ושאלה הלכתית גרידא: האם יש היתר להעביר צינור ביוב דרך קרקע של בית קברות? הרושם העולה מעיון ברצף פסקי הדין הוא שהרב לביא אינו מתאים לסטיגמה כזו או אחרת, אינו מחמיר במיוחד וגם אינו מקל באופן גורף, אלא כל מקרה נידון לגופו, והראיית ההלכתיות הן אלו הקובעות בלעדית את פסק הדין. בין הדיינים הרב לביא נחשב שמרן יחסית שאינו שש לחדש הלכות ולשנות את המקובל, ומצד שני בשעת הצורך הוא ובית דינו גם יודעים לקבוע תקדימים הלכתיים, כמו הכרעתם לזכות גט לאשה עגונה שבעלה נמצא בחוסר הכרה עמוק וממושך ('צמח') גם בלי ידיעתו, פסק הלכה שעורר בזמנו פולמוס הלכתי ער, והרב לביא פרסם אז קונטרס הלכתי ארוך להוכיח את צדקת פסק הדין (הוא אינו כלול בכרך זה; כפי שפורסם בזמנו - פסק הדין הנזכר לא ניתן אלא לאחר שהצטרף אליו מורו ורבו הגאון הרז"ן גולדברג זצ"ל). הכרך הגדול הזה מסתיים במפתח פסקים ונושאים. עוד הרבה דיו נותר בקולמוסו של הדיין הרב לביא שליט"א.

קבץ על יד. דברים שבכתב היוצאים לאור בפעם הראשונה. כז (לז). ירושלים, מקיצי נרדמים, תשפ"א. 255 עמ'. (02-6586659)

'חברת מקיצי נרדמים' נוסדה ע"י משכילי גליציה לפני למעלה ממאה ושישים שנה, כשמטרתה לתת במה לפרסום כתבים עבריים עתיקים קטנים יחסית, שאינם מגיעים לידי ספר עצמאי, במהדורה מדעית מתוקנת. מאז כמעט כל שנה יוצא לאור כרך אחד, כאשר ראשי החברה, חברי הוועד הפועל שלה וחברי הכבוד, בכרך זה כ"ה דמויות מכובדות מהארץ ומחו"ל העוסקות בתחומי מדעי היהדות ומנויות בשמותיהן בראש הכרך, 'סוככים בכנפיהם' כביכול על האיכות המדעית של הפרסומים שקובצו בקובץ השנתי. הפעם מוקדש הספר לר' שמואל אשכנזי שהיה גם הוא שנים רבות חבר ועד החברה ונפטר לאחרונה. בכרך שישה חיבורים קצרים: חיבור על עשרת הדברות המיוחס לרס"ג, בחינה מחודשת של החיבור האנונימי העתיק 'מעשה מהמ"ט' [=מוחמד] שהוא קונטרס פולמוסי נגד האיסלאם; פולמוס בין רבי קלונימוס בן קלונימוס, חכם ופילוסוף ומתרגם מפרובנס, לרבי יוסף אבן כספי, בעניין 'ספר הסוד' של האחרון, שלדעת הראשון הוציא את דברי הרמב"ם מפשרטם ותלה בו דברים אשר לא כן; קובץ פסקים לא ידוע מפרובנס; פירוש החכם רבי אברהם בן שלמה התימני לספר צפניה; והתגלגלות נוסח 'ברכת הארץ' שבברכת המזון על פי קטעי סידורים מגניות קהיר. כל החיבורים הקצרים האלו, שנכתבו ע"י מלומדים ותיקים וצעירים יותר, מלווים במבוא ובהערות ובפיענוח מדעי מלא של הטקסט המתפרסם, כך שהקובץ 'קבץ על יד' מהווה במה מכובדת עבורם.